

OLUŞUM SÜRECİNDE ANAYASALARIMIZIN MEŞRUIYET SINAVI

Erbay ARIKBOĞA

M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ABSTRACT:

Two important problems in last 150 years of Ottoman- Turkish political history are the constitution making and the debate on centralization and decentralization. This research aims to explain the preparation processes of constitutions and the discussions on decentralization principle in early Republican period.

I-GİRİŞ:

Bir ülkede "Anayasa" adlı belgenin içeriği kadar, onun hangi koşullarda, niçin ve nasıl yapıldığı da önemlidir. Çünkü anayasayı şekillendirecek ve içeriğini belirleyecek olan, anayasanın yapılış sürecidir. Özellikle Türkiye ölçeğinde baktığımızda, bunun önemi daha da artmaktadır. İşte bu çalışma böyle bir düşüncenin ürünüdür. Dolayısıyla yazının ağırlık noktası anayasaların yapılış süreci ve bunun demokratik meşruluğudur. Ancak bu konuya geçmeden önce anayasa kavramı üzerinde durmak ve 200 küsur yıllık süre içinde yüklendiği anlama kısaca bakmak gereğini duyduk. Sonra anayasaların yapılış yöntemlerine bakarak, anayasalarımızı bunun ışığında inceledik.

Bu yazının diğer bir özelliği de Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında anayasayı şekillendiren meclislerin düşünce boyutunun (çoğulculuk, adem-i merkezîyet ve hukuki meşruluk çerçevesinde) karşılaştırmalı bir incelemesine yer verilmesidir. Yaptığımız bu inceleme 1921 Anayasası ile 1924 Anayasası arasındaki farklılığı anlamada hayli yararlı olmuştur. Bunu yaparken gözlemleyebildiğimiz olayları "tanımlamaya" ve "anlatılmaya" çalıştık. Bir tanımlama çabası bu çalışmanın tümünde göze çarpacaktır.

II- ANAYASA KAVRAMI

Bütün mesele insanların, 'ben niye kralın ya da padişahın emirlerine, buyruklarına uymak zorundayım?', 'iktidarın kaynağı nedir?' sorularına cevap aramasıyla başlar. İnsanlar iktidarın belli ilkelere bağlanmasını ve belli kurallara göre kullanılmasını istemişlerdir. İktidarın

yapısını kurmak, kullanım biçimlerini tayin etmek ve iktidarı sınırlamaya çalışmak "Anayasalandırma" (Constitutionalisation) adını alır.[1]

Anayasacılık hareketleri liberalizmin eseridir ve 17-18. yy.larda "sosyal sözleşme" fikrinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bu anlamda anayasa, siyasal toplumda iktidarın sınırlandırılması ve denetimine yönelik bir belge niteliğindedir. Bu terimi ilk kullananlar Amerikalılar olmuştur. Fransızlar 'Anayasa' adını Philadelplia Convention'undan almıştır.[2]

İlk anayasa 1787 yılında, Amerika'daki kolonilerin, anavatan İngiltere'den koparak bağımsız bir devlet kurmaları ve federal devlet yapısı içinde federal-federe devlet ilişkilerinin ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin yazılı kurallara bağlanması sonucunda yapılmıştır. Kıta Avrupası'nda ise burjuvazinin ekonomik olarak güçlenmesi sonrasında, mutlak monarşilere ve feodal dönemin ayrıcalıklarına son verip, siyasi iktidara sahiplenmek ve hak ve özgürlüklerini güvence altına almak amacıyla yapılıyor. Dolayısıyla 1789 Fransız İhtilali yalnızca devletin statüsünü belirlemekle kalmıyor, toplum içinde devlet iktidarını sınırlama amacını da güdüyordu. İhtilalden iki yıl sonra Fransa'da da yazılı bir anayasa yapılacaktır.[3]

Başlangıçta devlet iktidarını elinde bulunduranları sorgulayarak başlayan anayasacılık hareketleri, sonuçta, devlet iktidarının sınırlandırılmasını ve yurttaşların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını doğurdu. Fakat bu terim 1920'lerden sonra bütün dünya üzerinde yayılmaya başladığında bu orjinal anlamını da yitirdi. Anayasalar bu anlamlarının yanında devletin örgütlenmesini ve kurumsal yapısını gösteren hükümler de içermeye başladılar.[2] Günümüzde anayasalar yalnızca birey haklarını ve devletin statüsünü belirleyen belgeler olarak kalmıyor, aynı zamanda -sosyal devlet anlayışının da etkisiyle- geleceğe ilişkin hedefleri gösteren *program niteliğinde* olup, ideolojik bir eğilim de içeriyorlar. Yani günümüz anayasaları sadece siyasî hayatın çerçevesini çizmekle yetinmiyor, geleceğin toplumunun ekonomik ve sosyal açıdan nasıl olması gerektiğine ilişkin kurallara da

yer veriyor.[3] Özellikle az gelişmiş ülkeler anayasaya koydukları hükümlerle devlete, iktisadi hayatta önemli bir rol veriyor. Günümüzdeki klasik liberaller ise 'pozitif devlet anlayışı'nın anayasacılıkla bağdaşmadığını, devletin asli fonksiyonunun 'negatif', yani 'özgürlükleri korumak' olduğunu söylerler. Yani liberaller politika yerine hukuku ön planda tutarlar. 'Kamu yararı'nın, çeşitli çıkar gruplarının mücadelesi sonucu belirlenmesinin önüne geçmek gerekçesiyle negatif devleti; yönetenlerin geniş takdir yetkisi yerine, kesin kuralları tercih ederler.[2] Bu durumda anayasa, bu görüşler doğrultusunda şekillenecektir.

Tunaya, anayasanın ideolojik boyutunu ve bunun sonuçlarını şöyle açıklar: "... Her Anayasada bir sosyal, ekonomik ve siyasal felsefe vardır. Ve bunu gerçekleştirme yolları çizilir. Anayasalar birinci plânda ideolojik belgelerdir. Her şey, her eylem bu ideolojinin çizdiği ya da esinlediği biçim ve yöntemler içinde oluşur... Anayasa, sosyo-ekonomik şartlara, siyasi kuvvetlere, siyasi fikirlere ve teorilere doğrudan doğruya bağlı olduğu için, öteki kanunlardan ayrılır." [1]

Günümüz Anayasalarının bir başka özelliği de 'siyasi istikrarı sağlayabilmek' endişesiyle hayli ayrıntılı olmalarıdır. Artık Anayasalar oyunun kurallarını saptayan bir çerçeve değil, 'düzenleyici Anayasa' özelliğini taşımaktadır.[3]

Kısaca Anayasa. "sosyal sözleşme" fikrinin etkisiyle ortaya çıkmış, "hukuk devleti" anlayışıyla birlikte gelişmiş ve "sosyal devlet" anlayışıyla değişmiş ve çeşitlenmiştir. Devlete verilen pozitif roller ile demokrasi ilişkisi ise daha uzun bir süre tartışılacaktır.

III- ANAYASALARIN YAPILIŞI YA DA MEŞRUIYET BOYUTU

Bir devletin Anayasasını yapma ve değiştirme, diğer bir ifadeyle bir devletin temel siyasal yapısını belirleme iktidarına veya gücüne "kurucu iktidar", "kuruculuk" adı verilir. "Kurucu iktidar" ile 'kurulmuş iktidar birbirinden farklı şeylerdir. Kurulmuş iktidar, varolan siyasal, hukuki yapı içinde devletin çeşitli yetkilerini kullanma iktidarındır. Yani kurulmuş iktidar hukukiliğini, kurucu iktidarın iradesine uygunluğundan alır.[4]

Kurucu iktidar ise 'kaynağı ve yetkileri bakımından'[3] ikiye ayrılır. Birisi "*asli kurucu iktidar*" olup, "bir ülkenin siyasal rejiminde ihtilal, hükümet darbesi, ülkenin parçalanması ve ülkedeki yabancı işgale son verilerek bağımsızlığın kazanılması yahut yeniden kazanılması gibi kesintiler nedeniyle bir hukuk boşluğunun doğması durumlarında ortaya çıkar." [4]

Kısaca "asli kuruculuk, yürürlükte bir Anayasa olmadığı, ya da yürürlükteki Anayasal düzene son verildiği durumlarda söz konusudur." [3] Bu durumlarda fiili iktidarı ellerinde bulunduran güçler yeni bir anayasa oluştururken, daha önceden konuşmuş ve kendilerini bağlayıcı hiçbir pozitif hukuk kuralı mevcut değildir. Dolayısıyla asli kurucu iktidar -hukuki açıdan- sınırsızdır ve hukuk dışı bir olaydır.[4]

Kurucu iktidarın ikinci kanadını "*tali kurucu iktidar*" oluşturur. Bu bir ülkenin anayasasının, yine anayasadaki hükümlere, yöntemlere uyularak değiştirilmesini ifade eder. Burada anayasanın yeniden bir bütün olarak değiştirilmesi söz konusu olmayıp, anayasanın bazı hükümlerinin 'günün koşullarına' uydurulması çabası vardır. Dolayısıyla tali kurucu iktidar hukuken sınırlıdır ve tamamen hukuki bir fonksiyon icra eder.[4] Konumuz anayasaların bir bütün olarak yeniden yapılması olduğu için burada bizi ilgilendiren asli kurucu iktidardır.

Asli kurucu iktidar biçimlerine baktığımızda, tarihi gelişim içinde ikiye ayrıldığını görüyoruz: Monarşik ve demokratik.

Monarşik Yöntemler: Siyasal gücün tek bir kişiye ait olduğu veya hükümdar ile meclisler arasında paylaşıldığı ülkelerde yapılan anayasalardır. 'Ferman' ya da 'anlaşma' biçimlerinde iki şekilde yapılıyor.[3] Ferman anayasalar kral ya da padişahın tek yanlı iradesiyle, yine kendi iktidarını sınırlayan kuralları içeren bir belgeyi kabul etmesiyle olur. 1876 Osmanlı İmparatorluğu Anayasası bu yöntemle yapılmıştır.

Anlaşma, misak biçimindeki anayasalar ise yine bir hükümdarın iradesinin ürünüdür. Ancak burada monarkın iradesinin karşısında ona kendini kabul ettirebilen temsili bir organ veya meclis vardır. 1876 Anayasasının 1908'de yürürlüğe tekrar girmesinden sonra II. Meşrutiyet döneminde, Kanun-i Esasi böyle bir nitelik kazanmıştır.

Ferman biçimindeki anayasalar mutlakiyetten meşrutiyete geçiş döneminde görülür. Anayasa padişahın tek yönlü iradesi olmakla birlikte, bunu etkileyen siyasal ve sosyal nedenler vardır. Anlaşma biçimindeki anayasalarda ise padişahın karşısında, onunla pazarlık yapan bir güç vardır. 1808 tarihinde 'ayanlarla', 2. Mahmut arasında imzalanan 'Sened-i İttifak' gibi.

Demokratik yöntemler: Demokratik asli kuruculuğun sahibi millettir, yani halkın iradesidir. Anayasa buna uygun olarak, halk iradesini ifade eden bir usulle yapılır. Bunun altında yatan neden anayasaların, bir toplum sözleşmesi olarak görülmesidir. Demokratik

kurucu iktidar biçiminde, 'halk iradesi'nin anayasaya yansması farklı yollardan (yöntem) gerçekleşiyor: [3]

Birincisi, halk anayasayı hazırlayıp, kabul etme yetkisine sahip bir kurucu meclis seçer. Yani kurucu meclisin kimlerden oluşacağı halkın iradesiyle belirlenir. Bu meclis anayasayı hazırlar, kabul eder ve dağılır.

İkincisi, halk hem kurucu meclisi seçer, hem de bu meclisin hazırladığı anayasanın yürürlüğe girebilmesi için, bu anayasayı onaylar. Hazırlanan anayasayı kabul edip etmemek yine halkın iradesindedir.

Üçüncüsü, iktidarı belli bir dönemde elinde bulunduranlar, hazırladıkları anayasa taslağını, bir tartışma ortamı oluşturmadan 'evet' veya 'hayır'la sonuçlanabilecek bir halk oylamasına sunarlar. Fransa'da Napoleon Bonaparte 1799'da anayasayı halka bu şekilde kabul ettirdiği için bu tür anayasalara "*Bonapartist Anayasacılık*" da denir.

Anayasanın meşruiyet sorunu kendini bu noktada açığa çıkarır. Yani anayasa yapılırken seçilen yöntem onun meşruluğunu da belirler. Yukarıda "*Bonapartist Anayasacılık*" olarak isimlendirilen, halka anayasanın yapılışında hiç bir söz hakkı tanımayan, sadece anayasanın hazırlandığını bildiren, ondan bu anayasayı kabul etmesini istemek en az demokratik olan yöntemdir. Aslında burada halkın anayasayı kabul etmeme yolu fiilen kapalıdır ve anayasa, jakoben biçimde halka kabul ettirilmek istenmektedir. Teziç' in de belirttiği gibi[3] anayasa tasarısı oylamaya sunulduğunda, oylamaya katılanlar tasarıda bir değişiklik yapma, ya da karşı metin hazırlama imkanına sahip olmayıp, sadece anayasayı bütünüyle kabul veya reddederler. Diğer yandan anayasa tasarısının kabulü yönünde kullanılan oylar, bunalımdan, geçici dönemden bir an önce çıkıp, siyasi hayatın yeniden işlerlik kazanması amaçını taşıyabilir. Bu amaçlarla kullanılan oylar ise, bu geçici dönemin meşruluğunu kabul etmek gibi algılanabilir, halbuki gerçek öyle değildir. "Anayasa hazırlanırken, özgür bir tartışma ortamının bulunmayışı, kurumsallaşmasına rağmen, iktidarı anayasayı hazırlayanların elinde bırakmaktadır." [3] Gerçekte böyle bir anayasa halkın isteklerini yansıtmak yerine iktidarı kullananların emellerine hizmet eder.

Kurucu meclisin "*halk tarafından seçilmesi*" yöntemlerine baktığımızda yukarıda belirtildiği şekilde iki yöntemin bulunduğunu görüyoruz. Bunlardan birinde hem kurucu meclisin oluşumunda hem de bu meclisçe hazırlanan anayasanın kabulünde halkın iradesine başvurulmakta, diğerinde ise yalnız kurucu meclisin oluşumunda halkın iradesi yeterli görülmektedir. Anayasa hazırlığı öncesi ve sonrasında halka gidilmesi yolu yani

ilk ve son sözü söyleyecek olan halk ise, bu yöntem en demokratik olanıdır. Ancak çeşitli sebeplerle bu yöntem uygulanmadığında, sadece kurucu meclisin halk tarafından seçilmesi de yeterli görülebilir.

Ancak burada "*kurucu meclisin oluşum biçimi ve seçim yöntemi*" de önemlidir. Kurucu meclise seçilebilme yolu ülke üzerinde yaşayan bütün toplum kesimlerine açık olmalı ve seçim sistemi de buna imkan verecek biçimde nisbi temsili esas almalıdır. Bazı kesimleri dışarıda tutarak hazırlanan bir anayasanın meşruluğu konusunda ciddi endişelerin varlığı kaçınılmazdır. Çünkü yapılacak olan anayasa ülke üzerindeki herkesi bağlayacak, onların temel haklarını belirleyecek ve belirsiz bir süre için (yeniden bir anayasa yapılanaya kadar) yürürlüğe konulacaktır.

Anayasanın demokratik olarak hazırlandığını söyleyebilmek için gerekli olan diğer bir şart da şudur: Anayasalar, geleceğin siyasi hayatının çerçevesini çizen belgelerdir. Bir Anayasanın, toplumun siyasi yapısına uygun olup olmadığını ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verip veremeyeceğini değerlendirebilecek olanlar siyasi partilerdir. Dolayısıyla anayasayı hazırlayacak bir mecliste parti temsilcilerinin varlığı, demokratik rejimde ortak uzlaşma zemininin sağlanabilmesi için en isabetli yoldur. İlk bakışta bunalımlı dönemde bunun bazı güçlükler çıkarabileceği akla gelirse de, bu güçlükler yapılan tartışmalarla giderilebilir. Bu yöntem, anayasanın kabulünden sonra çıkabilecek rejim tartışmalarını ortadan kaldıracı bir etki yapabilir. [3]

"Egemenliğin millete ait olduğu bir rejimde, demokratik anayasa hazırlama işi, bilimsel değil, fakat siyasi nitelikte bir iştir. Bunun hazırlayıcıları da seçmenler tarafından kurulmuş bir kurucu meclis olmalıdır. Ancak bu durum, anayasanın hazırlanması sırasında, uzmanlardan ayrıca yararlanılmasına engel değildir." [3]

IV- 1876'DAN 1982'YE OSMANLI-TÜRK ANAYASALARI

A- 1876 ANAYASASI

III. Selim'le başlayan ve II. Mahmut'la devam eden askeri, idari ve hukuki alandaki reformlar ve bunun üzerine bina edilen tanzimat reformları kendisine içeride ve dışarıda destekçi bulmasına rağmen beklenen sonucu vermedi. Siyasal istikrarsızlıklar ve dış müdahaleler devam ederken içeride meşruti düzeni savunan örgütlü bir muhalefet oluşmuştu. Dönemin Osmanlı aydınları (Yeni Osmanlılar) ve Tanzimat paşaları meşrutiyet konusunda tam bir görüş birliği içinde olmamakla birlikte pratikte özgürlük, anayasalı bir rejim ve temsili sistem

noktalarında hem fikirdirler. Yeni Osmanlılar daha eylemci ve güçlü görünüşleriyle Sadrazam Mithat Paşa'nın yönetiminde duruma hakimdi. Kanun-i Esasi'yi istemeyenler ise padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasına ve müslim-gayri müslim eşitliğine karşı çıkıyordu. Bir başka kesim de, milletin henüz anayasayı anlayacak yetekte olmadığını söylüyordu. Anayasayı isteyenlere göre ise bunalımların tek kaynağı istibdatı.[21]

Yeni Osmanlılar eylemciydiler. Abdülaziz'i 'istibdatı' dolayısıyla tahttan indirdikten sonra yerine geçirdikleri V. Murat'ı da 'akıl hastalığı' gerekçesiyle hal' ettiler ve yerine Mithat Paşa'yla anayasa konusunda uzlaşan Abdülhamit'i getirdiler. Abdülhamit'in 30 Eylül 1876 tarihli iradesiyle, Kanun-i Esasi'yi yapacak özel bir kurul (meclis-i mahsus) kuruldu.[5] Bu kurul on altısı mülki memur, onu ulema, ikisi asker olmak üzere 28 kişiden oluşuyordu.[6]

Anayasa taslağını hazırlamak üzere aynı kurul içinde bir de alt komisyon kurulmuştur. Alt komisyon iddiaların aksine nispeten karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Tunaya, Namık Kemal'in "Tasarı hazırlanıncaya kadar en azından bin kitap karıştırılmıştır." sözünü naklettikten sonra, bu iddiayı denetleme imkânımız yok, fakat yapılan araştırmalar çeşitli ülkelerin anayasalarının çevrildiğini ve komisyona kişisel raporlar ve çeşitli tasarılar sunulduğunu gösteriyor. Bu güne kadar birinci el kaynaklardan yararlanmadan ileri sürülmüş olan Belçika, Polonya vb. örnekler iddiasıyla yetinilemez[5] demektedir.

Anayasa hazırlıkları sürerken anayasalandırmaya karşı olan bir grup, sokaklara imzasız bildiriler dağıtmış ve duvarlara da yapıştırmıştır. Yeni bir "talebe-i ulûm" (medrese öğrencileri) gösterisinin hazırlıklarına girilmiş ve halk arasında propaganda başlatılmıştır. Bu olaylar üzerine Sadrazam Mithat Paşa'yla, Abdülhamit arasında dikkat çekici bir tartışma yapılır. Mithat Paşa, eylemcilerin derhal ve yargılanmadan sürgüne gönderilmesini isterken, padişah yargılama yapılmasını önerir. Mithat Paşa'nın ısrarı ve Namık Kemal'in İttihat Gazetesi'nde kendisine verdiği destek sonucu, eylemciler, yargılanmadan çeşitli yerlere sürülürler.[5] Bu olayın keyfi bir rejime son vermek için anayasalandırma hareketine başlayanlar tarafından bu şekilde sonuçlandırılması düşündürücüdür. Sürgün maddesi daha sonra Kanun-i Esasi'de yer alacaktır.

Anayasal düzene geçişte en büyük etken 'dış etki'dir. Bu dönemde bir yandan Rusya, Osmanlı'ya karşı savaş hazırlıklarına başlamış, diğer yandan İmparatorlukta etnik unsurların durumu bir daha kurcalanmak üzere İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Sadrazam Mithat Paşa, Avrupa

devletlerine verilen söz gereği, eğer bir anayasa hazırlanarak İstanbul Konferansından önce ilan edilebilirse, dış müdahale önenebilir diye düşünüyordu.[7] Nitekim 23 Aralık 1876'da toplanan konferansta, görüşmelere devam edilirken, dışarıdan duydukları şiddetle top sesleri üzerine şaşırarak delegeler, Hariciye Nazırı Saffet Paşadan şu sözleri dinleyeceklerdir: Padişahımız meşrutiyet rejimini ilan etmektedir. İmparatorlukta etnik unsurların özgürlükleri, bu yeni idare ile güvence altına alındığından, artık bu konferansa gerek kalmamıştır.[5] Bu sözlerden sonra Osmanlı delegeleri toplantıyı terk eder. Bu gösteri yabancı delegeler tarafından çocukça bulunsa da artık meşrutiyet ilan edilmiştir.

Diğer taraftan anayasa ilan edildiği sırada Bab-ı Ali'nin önünde toplanan kalabalık, saraya gönderilen çeşitli telgraflar, Kanun-i Esasi'nin tamamen yabancı baskısına karşı göstermelik bir önlem olmadığını içeride de destek bulduğunu göstermektedir.[5]

İlk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi, Osmanlı Devleti'ni reforme etmek ve yabancı devletlerin imparatorluğun iç işlerine karışmasını önlemek amacıyla, batı kaynaklı fikirlerle beslenen Osmanlı aydını tarafından istenmiş ve Padişah Abdülhamit tarafından kabul edilmiş bir "ferman" Anayasadır. Yani 1876 Anayasası bağımsız bir yasama organı veya kurucu meclis tarafından yapılmış değildir. Dönüp tarihe baktığımızda bu amaçlara ulaşamadığını görüyoruz. Yabancı devletler sadece iç işlerimize karışmakla kalmayıp, Türklerin yaşadığı topraklara da göz dikmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin uyguladığı istibdat ise geçmişi aratmıştır.

B- 1921 ANAYASASI

Mondros mütarekesinin ardından Anadolu'da bir mücadele başladı. Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi yapılarak çeşitli kararlar alındı. Bu gelişmeler karşısında İstanbul Hükümeti, genel seçimlerin yapılması kararını aldı. Seçilerek İstanbul'a gelmeyi başaranlar son Osmanlı Mebusan Meclisi'ni oluşturuyordu. Bu meclis 28 Ocak 1920'deki toplantısında Erzurum ve Sivas Kongresinde alınan kararları, "Misak-ı Milli" adıyla kabul etti. Meclis bu tarihten yaklaşık iki ay sonra (18 Mart 1920) son toplantısını yaparak dağılacaktır.[6]

İstanbul'un işgali ve Mebusan Meclisinin sonu, Anadolu meclisini gündeme getiren bir imkandı.

¹ Okandan (R. Galip, Anne Hukukumuzun Ana Hatları, C.I. İstanbul, 1971, S. 147) buna bakarak 1876 Anayasası'nın bir anayasa niteliği kazanmadığını ileri sürer. Ne var ki Anayasa yapılırken demokratik yöntemlere uymak gibi bir amaç güdülmüştür. Dolayısıyla Anayasayı 'Monokratik yöntemlerle yapılmış bir Ferman anayasa' olarak kabul etmek bize daha anlamlı görünüyor.

"Atatürk, kurucu nitelikte olması tabii ve zorunlu olan meclisi kurmak için 17 Mart tarihli genelge ile, bazı kumandan arkadaşlarıyla 'müdavele-i efkarda' [fikir alışverişi] bulunmuş, 'müessisan' [Kurucu] deyiminin itirazlara uğraması üzerine, 19 Mart 1920 tarihli genelge ile ve 'salâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis'in toplanması için seçim talimatı vermiştir." [8] M. Kemal, illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği bu genelgede "...Devlet başkentinin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça, olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağıtılmış olan mebuslardan Ankara'ya gelebilecek olanların da bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür." [9] diyordu.

Ankara'daki meclise katılacak olanlar iki ayrı seçim kaynağından gelmiştir. Bir kısmı müdafâ-i hukukçulardan olup, dağılan İstanbul meclisinden gelirler. Çoğunluk ise illerden seçilip gelecek olan üyelerdir. [8] Seçimde, her il bir seçim bölgesi olarak beş milletvekili gönderecek, meclis üyeliğine bütün partiler, dernekler ve topluluklar aday gösterilebilecek, hatta isteyen kişiler istediği yerden bağımsız adaylığını koyabilecektir. Gizli oy ve salt çoğunluk sistemi uygulanacaktır. [9]

Ancak seçimlerin ne kadar demokratik olduğu tartışmalıdır. [10] Bununla beraber bu meclisin en önemli özelliği çok renkli ve çeşitli olmasıydı. Gerçekten de esnafından çiftçisine, müderrisinden şeyhine, kaymakamından generaline kadar hemen her özellikteki insan, mecliste kendine yer bulmuştu. [11] Meclisteki bu çoğulcu yapı ilerleyen günlerdeki tartışmalarda ve anayasanın biçimlenmesinde otoriter yapılaşmaya izin vermeyen ve demokrasiye işlerlik kazandıran bir fonksiyon icra edecektir.

Meclisin daha ilk günlerinde iki farklı eğilim belirir. M. Kemal'in yeni bir hükümet kurulmalıdır fikrine karşılık, diğer bir kesim seçim gerekçelerine uygun olarak aslolan saltanat ve hilafettir, meclisin görevi saltanat ve hilafet kurtarılıncaya kadardır, dolayısıyla kalıcı çözümlere gitmek gereksizdir, diyordu. M. Kemal 24 Nisan'da meclise verdiği önergede, 'meclisin üstünlüğü ve hükümet kurmanın zorunluluğundan' bahsetmiş ve 'geçici de olsa bir devlet başkanı veya padişah kaymakamı atamanın yanlışlığına' dikkat çekmiştir. [12] Bu önerinin mecliste kabul³ edilmesiyle tartışma, sadece yürütme

organının gerekliliği açısından bitmiştir. Nitekim 5 Eylül 1920 tarihli Nisabı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesi şöyledir: "Büyük Millet Meclisi, hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlas (kurtuluş) ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atıye dairesinde (aşağıdaki şartlar içersinde) müstemirren inikat eder (fasılasız toplanır)." [13] Bu tür ifadelerle saltanat kaldırılıncaya kadar bir çok defa rastlanacaktır.

Meclis çalışmalarına devam eder, bir hükümet kurulmuştur (icra vekilleri heyeti) fakat henüz ortada bir anayasa yoktur. Bu sebeple anayasa tasarısını hazırlamak üzere bir anayasa komisyonu kurulur. Bu komisyon 4 aylık bir çalışma sonucu sekiz maddelik bir tasarı hazırlayarak meclise sunmuştur. (18 Ağustos 1920) Bu tasarinın gerekçesinde şöyle denilmektedir: Hilafet ve saltanatın esarete düşmesi ve diğer olayların da buna eklenmesinden doğan zorunluluk üzerine TBMM kurulmuştur. Meclisin sonsuza kadar sürüp gideceğini kabul etmek, olağan dışı duruma gelen bir şekil vermek demektir. Bu olağandışı durum kalıcı olamaz. Dolayısıyla bu meclisin görevi, hilafet ve saltanatın kurtarılması ve ulusun bağımsızlığının kazanılmasına kadar devam edecek, kutsal amacın gerçekleşmesiyle meclis olağan döneme geçecektir. [14].

Tasarının birinci maddesi TBMM'nin yasama ve yürütme güçlerine sahip olduğunu, 'devletin yönetimini bizzat ve bağımsız olarak elinde tuttuğunu' söylüyordu. Tabii meclisin, olağanüstü koşulların meclisi olduğu kabul edildiğinde, bu yetkisi olağanüstü durumla sınırlı kalacaktır. Tasarının gerekçesindeki bu düşünce meclise de aynen yansımıştı. Buna karşı olan görüş ise, pek açık bir şekilde savunulamamaktadır. [14]

Bu tartışma 37 gün sürmüş ve görüşmelerin sonunda M. Kemal Paşa bir gizli oturumda şu açıklamayı yapmıştır: [14] Türk ulusunun tek temsilcisi olan TBMM'nin, yurdun ve ulusun bağımsızlığını sağlamaya çalışırken, hilafet ve saltanatla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek çıkarlarımızın gereğidir. Konuyu esastan çözmeye kalkarsak, içinden çıkamayız, ancak bunun da zamanı gelecektir. Yapılacak yasalar, varlığımızı ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan millet meclisini ve ulusal hükümeti güçlendirecek anlam ve yetkiyi içermelidir.

Bu açıklamalardan sonra, M. Kemal Paşa'nın verdiği tasarı, meclisin 18 Eylül 1920 günkü toplantısında okunur ve anayasa, bu tasarıya uygun olarak düzenlenir. [14]

N. Ateş, "13 Eylül 1920'de bizzat Mustafa Kemal

² Bu konuda N. ATEŞ şöyle der: "19 Mart 1920 bildirisi ile yapılan seçimleri, 1919 Meclisi Mebusan seçimleriyle kıyasladığımızda: 1920 seçimlerinin demokratik olduğunu söylemek pek ihtimalkin görünmemektedir. Öyle ki Türk Devrimini (Anayasa Hukuku açısından tanımlayan NORBERT Von Bischoff) 1920'nin kanunsuz seçimiyle başlatır." Nevin Yurtsever ATEŞ: Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: Sarmal Yayınevi, 1. baskı, 1994, s. 34'teki dipnot.

³ "Kuvvci İerâiye teşkiline karar verildi." 25.4.1336 (1920) tarihli Heyeti Umumiye

Kararı. (Gözübüyük-Kili: a.g.e., s. 81).

tarafından hazırlanan ve 18 Eylül 1920 tarihinde mecliste okunan "halkçılık programı" anayasa tasarısının hazırlanması yolunda önemli bir adımdır. Halkçılık programı mecliste okunduktan sonra, meydana getirilen bir komisyon tarafından incelenmiştir. Komisyonun bu program üzerindeki çalışmaları sonunda anayasa tasarısı meydana getirilmiş ve 18 Kasım 1920 tarihinde mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Aslında bu anayasa tasarısı halkçılık programının hemen hemen aynıydı." [10] demektedir.

Şimdi de Halkçılık Programı'nın bazı maddelerine bakalım:⁴[15]

"m. 2'de, TBMM hükümeti hayat ve istikbalini kurtarmayı yegane gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek, idare-i hakimiyetinin hakiki sahibi kılmakta gayesine vasıl olacağı itikadındadır.

m. 4'de, ... siyasi, ictimai umdelerini milletin ruhundan almağı atfi ehemmiyet eden BMM hükümeti, bu umdelerin tatbikatında milletten temeyyülât (eğilim) ve ihtiyacı hakimiyesini nazarı dikkatte bulundurur.

Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Usul-i idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir," deniyordu.

Bu program ışığında hazırlanan tasarı 25 madde ve bir ek madde halinde meclisin önüne gelmiştir. Tartışmalar daha çok tasarının, mesleki temsil ilkesini öngören 4. maddesi, meclis içinde meclis kurulmasını isteyen 7. maddesi, B.M. Meclisinin yetkilerini gösteren 8. maddesi ve meclis başkanının görev ve yetkilerini gösteren 10. maddesi üzerinde cereyan etmiştir.[10]

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesi Halkçılık programının bir yansıması olarak, hakimiyetin millete ait olduğunu söylerken, 2. madde yasama ve yürütmenin mecliste toplandığını ve 3. madde ile de 'meclis hükümeti sistemini' kabul ediyordu. Yasama ve yürütmenin tek elde toplanması da yine M. Kemal'in düşüncesidir. Henüz meclis açılmadan, M. Kemal'le, mecliste ikinci gruba yakın görünen Anayasa hocası Celalettin Arif arasında geçen konuşmadan bunu anlayabiliriz. "Celalettin Arif, yeni mecliste yasama ve yürütmeyi birbirinden ayırarak örgütlemeyi, yani 'kuvvetler ayırımı' savunurken, Mustafa Kemal buna karşı çıkıyor ve 'Tüm kuvvet halkındır, yasama ve yürütme diye birbirinden ayrılamaz' diyordu." [16] Meclis açıldıktan sonra, bilindiği gibi

'kuvvetler birliği' benimsenmiş, yapılan anayasaya da bu yansımıştır.

Ancak, diğer taraftan 'Halkçılık Programı' anayasayı şekillendirmekle beraber, bu iddia tümüyle doğru değildir. Özellikle meclisteki adem-i merkezîyetçi eğilim, Anayasanın devletin idari yapısını düzenleyen maddelerinde ağırlığını hissettirmiştir. Biz bu konuyu ilerleyen bölümlerde tartışacağız.

M. Kemal, 'Saltanat/hilafet ve ulusun kurtuluşuna kadar meclis' tezine, 'Halkçılık Programı' ile cevap vermiştir. Ancak ne 21 Anayasası, ne de Halkçılık programı uygulamaya konulamamıştır. Halkçılık programını "yanıp sönen bir yıldız"a benzeten Ulupınar[15] bununla bağlantılı olarak 24 Anayasasını şöyle değerlendirir: "Kanun yapmada, yürütmeye, idare işlerinde ve yargılamada halk etkisi rafta kalkınca; buralarda tersine eşraf, ayan ve onların alttan, üstten güdümünde olan devletluların bilfiil iktidarı (söz konusu) olunca, kişi niyeti hiç kertesine iner. İşte 24 Anayasası özü itibariyle budur." Biz bunun tartışmasını 1924 Anayasasını incelerken yapmaya çalışacağız.

C- 1924 ANAYASASI

Bu anayasa TBMM ikinci dönem milletvekilleri tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla anayasanın yapılışına geçmeden önce, yeni meclisin oluşumuna kadar geçen süreye kısaca bakmak gerekir.

Birinci Mecliste bulunan farklı gruplar nedeniyle, tartışmalar uzuyor, oylar dağılıyor, acele ile çıkarılması gereken işler uzuyordu. Aslında bu meclis hükümetinin doğal bir sonucuydu. Atatürk bu engeli aşmak ve "kendi kadrolarının ortak tavır takınmalarını sağlamak amacıyla bir grup kurulmasına"[10] karar verdi. Kurulan bu grup (Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu) diğer kesimin tepkisine yol açtı. "Çünkü; programını bütün mebuslar kabul ettiği halde, bir çok mebus dışarıda bırakılarak kurulmuştur. ... Bu gruba katılmayan / alınmayan milletvekilleri (ise) çok farklı görüş ve beklentiler içinde olsalar bile, zaman zaman ortak hareket etmeye çabalamış ve bunlara genel olarak *İkinci Grup* adı verilmiştir." [10] Rauf Orbay bu grup için şunları söyler: "Muhafiflerin başında görünen(ler)... benim de, Mustafa Kemal Paşa'nın da arkadaşlarımızdı. Bunların başlıca muhafefleri devlet ve hükümet işlerinin meclis murakabesinden sıyrılarak, tek elden yürütülmeye doğru gittiği kanaatlerinden doğup, bunu önlemeye matuf görünüyordu. Bu noktada pek hassas olduklarını belirterek, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın hem meclis, hem hükümet başkanı ve aynı zamanda başkumandan olarak bütün yetkileri elinde toplamış olmasından endişe ettiklerini gizlemiyorlardı. Halbuki o 'güncü' durumda

⁴ S. AĞAOĞLU: Kuvayı Milliye Ruhu'ndan aktaran, M. Emin ULUPINAR: Sosyal Yapımız Işığında; Batı Tezi Anayasalarımız, 82 Taslağı ve Gerçek Demokrasi, Öztürk Matbaası, İstanbul, 1982, s. 31.

böyle olması zaruri idi. Başka çare yoktu. ... Fakat bu gerçeği, karşı tarafın milli hakimiyet hassasiyetine anlatmak gücü."⁵ Buna karşılık bu grup için "Birinci gruba karşı olanlar, Hilafet ve Saltanat haklarının muhafazası, .. kaygusunda görünüyörlardı."⁶ tanımlaması da yapılmaktadır.

Meclisteki iki grup, zaman zaman aynı kararları desteklemekle beraber, özellikle Lozan görüşmeleri sırasında (Mart 1923) ciddi görüş ayrılıkları gerçekleşmiş, mecliste en kuvvetli tenkidi yapan Ali Şükrü Bey'in bir cinayete kurban gitmesi sonrasında (27 Mart 1923) siyasi ortam⁷ iyice gerginleşmiştir.[10] Bu gelişmelerin sonrasında Rauf Orbay, M. Kemal'e şöyle der: "... Savaş alanlarında kazanılan büyük zaferin, sulh masası başında kaybedildiği iddiası ile, bunu her tarafa yayan muhalefetle aralarında beliren ayrılığın, Ali Şükrü Bey meselesi ile bütün bütün arttığını söyleyerek BMM'nin artık eski BMM olmaktan çıktığını ve bu nedenle de hükümet olarak memleketin selameti adına, meclisin yenilenmesinin zaruri olduğu düşüncesinde olduklarını belirtti." [10]

1 Nisan'da, meclise, seçime gidilmesine dair bir önerge verilmiştir. Önerge mecliste kabul edilmiş, seçim yasasında da bazı değişiklikler yapılmıştır. Seçimlerin yine 'iki dereceli' olarak yapılması öngörülmüştür. "Yapılan seçimlerde, bağımsız bir kaç adayın dışında -ki bunlarda daha sonra Halk Fırkasına katılmışlardır- seçilenlerin tümü Müdafai Hukuk Cemiyetine mensuptular. ... Böylece ikinci grup tasfiye edilmiş, Tek Parti yönetimine doğru yükselişte büyük bir engel ortadan kalkmış oluyordu, iyi bir organizasyonla gerçekleştirilmiş olan bu seçimler, itaatkar, parti başkanının elinde bir parlamento yaratacağı." [10]

Yeni meclisle ilgili olarak F. Rıfki Atay ise şöyle der: "Yeni seçimlerde ... ikinci grub tasfiye edilmiştir. Fakat bir muhalefet partisinin bütün unsurları meclise gelmiştir. Aralarında siyasi şöhretler, yarı veya tam aydınlar, şöyle böyle Türkçüler, fakat bilhassa Osmanlılar vardır. Devrimci değildirlere, gerici de değildirlere. Bunlar (bilâ-kaydû şart hakimiyet-i milliye) prensibini tutacaklar. Mustafa Kemal'in diktatör olmaması için dostça, muhalifçe uğraşacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecektir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuracaklardır. Kendileri ile Mustafa Kemal arasında asıl ayırıcı çarpışma Cumhuriyet ilan

edildiği zaman başlayacaktır." [10]

Demokratik ülkelerde seçimin önemi yadsınamaz. Meclis tıkanıldığında, çalışamaz hale geldiğinde seçimleri yenilemek demokrasinin bir gereğidir. Yine seçimlerin demokratik yöntemlere uyularak yapılması gerekir. 1. T.B.M.M.'de meclise 'seçimlerin yenilenmesi önerisi' geldiğinde, oy birliği [10] ile kabul edilmiştir. Eğer 2. gruba dahil milletvekilleri, seçimde tasfiye edileceklerini bilseler seçim önerisine olumsuz oy vermeleri gerekirdi. Atatürk'ün bu karar hakkında yaptığı konuşmada ilginçtir: "Meclisin bu kararı vermesi, inkılap tarihimizde önemli bir noktadır, çünkü bu kararı vermekle, meclis kendine beliren hastalığı kabul ettiğini ve bundan dolayı ulusun duyduğu üzüntüyü anlamış olduğunu gösterdi." [14]

Buraya kadar 'ulusal egemenlik' ilkesinden taviz verilmezken, seçimlerin demokratik yapılamaması Türkiye'nin önünde yeni bir sayfa açacaktır. Sayıları 118'e [17] kadar çıkan ikinci grubun tasfiyesiyle, Ağustos 1923'te göreve başlayan yeni meclisi zorlu bir demokrasi sınavı beklemektedir. Ancak işin kaynağının bozuk olması, bu meclisin işini çok zorlaştıracaktır. Başka bir ifadeyle bu 'eksik katılım', 1924 Anayasasının biçimlenmesinde 'merkezleşme' şeklinde kendini gösterecektir. Bunun karşısında 'adem-i merkezîyetçi' ve 'halka danışmaktan yana' olan muhalefete ise (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılarak) izin verilmeyecektir.

1924 Anayasasının çarpıcı özelliği bunu yapan meclisin 1921 Anayasasına bağlı olan, olağan bir meclis olmasıdır. Teziç'in de belirttiği gibi, bu meclis, "yeni bir anayasa hazırlamak amacıyla toplanmamıştır. Hatta, 1924 Anayasası, T.B.M.M.'ne sunulmuş bir anayasa önerisi olmadan, Anayasa Komisyonunun girişimiyle hazırlanmıştır." [3] Bu usul eksikliği mecliste gündeme getirilmiş ve tasarı görüşülmeye başlanmadan "9.3.1340 (1924) tarihli yedinci içtimada, ... Hasan Fehmi Efendi tarafından vâki olan teklif üzerine, kanunun ekseriyeti mutlakanın sülûsan ekseriyetiyle müzakere ve kabulü takarrür etmiştir." [13] (yani kanun, salt çoğunluğun üçte ikisi ile kabul olunur) şeklinde Heyeti Umumiye kararı alınmıştır. İlginç olan 21 Anayasasına bağlı olan bir meclis, sanki bir anayasa yokmuşçasına, uygulanabilirliğinin müzakeresi yapılmadan, meclis yeni bir tasarı üzerinde görüşmeye başlamıştır. Bu anayasanın görüşülüp kabulünden önce bu konuya dair meclisten alınan tek karar yukarıda zikredilen Heyet-i umumiye kararıdır.

Ateş, 1921 Anayasası'nın zamanın gereklerine uyabilmek için ivedilikle hazırlandığını, meşrutiyet anayasasını da cumhuriyetin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzeltmenin mümkün olmadığını belirterek,

⁵ Ş. Süreyya ATDEMİR: Tek Adam, cilt:2, s. 192'den aktaran N.Y. ATEŞ:s.41.

⁶ Hüseyin Avni Bey meclis kürsüsünden şunları söyler: "...Henüz mahiyeti meçhul olan bu suç (hükümet) ortaya çıkarsın. ... Bin tane Ali Şükrü adı suç ile ölsün. Fakat siyasi düşüncesinden ve kanımından, düşünce özgürlüğünden dolayı, bir düşüncenin savunucusu bulunduğundan dolayı uygarlık dışı, vahşice ve alçakça bir saldırıya uğrarsa, onun hesabını bu millet soracaktır." Hüseyin Avni ULAŞ'ın Bazı Nutukları, s. 15, 17'den aktaran, N.Y. ATEŞ: a.g.e., s. 58.

⁷ F. Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay'dan nakleden N.Y. ATEŞ: a.g.e., s. 59.

oluşturulan Anayasa hazırlama komisyonunun 1924 Anayasasını hazırlamak için yoğun bir çalışmaya girdiğini söyler.[16]

Ancak bu iddiaya katılmak mümkün değildir. Birinci meclis açıldıktan hemen sonra anayasa çalışmalarına başlamıştır. Anayasa ise 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmiştir. Yani Göze'nin de belirttiği gibi "anayasa dokuz ayda hazırlanmış ve kabul edilmiştir." [14] ve hatırlanacağı gibi 23 maddesi vardır. 23 maddelik bir anayasanın 9 aylık bir sürede 'ivedilikle' hazırlandığını söylemek zordur. 1924 Anayasasına gelince; Cumhuriyetin ilanı 1921 Anayasasındaki değişikliklerle yapılmış ve 25-30 Kasım 1923 tarihli gazete-lerde Teşkilat-ı Esasiyenin tadilatı ile ilgili meclis görüşmelerine başlanacağı [10] belirtilmiştir. Yeni Anayasa 20 Nisan 1924 tarihli olduğuna göre 5 aylık bir sürede 105 maddelik bir anayasa yapılmıştır. İkinci olarak 24 Anayasası'nın 21 Anayasasıyla yakından uzaktan ilgisi yoktur. Meşrutiyet anayasasıyla, 24 Anayasasının ise benzer tarafları bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle 24 Anayasası, yeniden 'merkeziyetçiliğe' dönüş şeklinde biçimlenmiştir. Hatta meşrutiyet anayasası iller ve belediyelerin yönetimini "vilâyet" başlığı altında 5 madde halinde düzenlemiştir. 24 Anayasası ise bunu "mevaddı mütefirrika vilâyat" [Türlü maddeler iller] başlığı altında üç madde olarak düzenlemiştir. Maddelerin içeriğine baktığımızda 24 Anayasasının 'daha merkeziyetçi' olduğunu görüyoruz. Tabii ki 24 Anayasasıyla 1876 Anayasası bir çok noktada birbirinden ayrılır. Her şeyden önce 1876 Anayasası Osmanlı Devletinin anayasası olup bir ferman anayasa niteliği taşımaktadır. Böyle bir anayasanın içeriği de ona göre hazırlanmıştır.

Bizim görüşümüze göre eğer 1923 seçimleri demokratik olarak yapılabileseydi, TBMM 1921 Anayasası'nı geliştirebilir ve çoğulcu demokrasinin önünü açabilirdi. Ne yazık ki bu mümkün olamamıştır.

Şimdi 1921 ile 1924 anayasaları arasındaki keskin kırılmayı daha iyi anlamlandırabilmek amacıyla birinci ve ikinci meclisteki grupları / partileri şu üç kriter açısından tartışacağız: Çoğulculuk, adem-i merkeziyet ve hukuki meşruluk.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çoğulculuğun varlığını ararken 'meclisteki karşı ya da eleştirel düşüncenin' sonunun ne olduğuna bakmak yeterlidir. Birinci meclisteki 2. grubun tasfiyesini demokratik çoğulculuk prensibiyle bağdaştırmak imkansızdır. Birinci meclis zamanında o günkü şartlarda mecliste alınabilecek en zor karar herhalde saltanatın kaldırılmasıydı. Baktığımız zaman saltanatın kaldırılması kararı 'oybirliği' [16] ile alınmıştır. Meclisteki tartışmalara demokrasinin gereği olarak bakmak gerekir. Birinci grup

ile ikinci grubun arasını açan asıl olay ise "Lozan görüşmelerinde Türk heyetinin pasif davrandığı" iddiasıdır. İkinci grup, hükümeti misak-ı milliden taviz verdiği gerekçesiyle eleştirmiştir. İkinci grup içinde yer alan Hüseyin Avni meclis kürsüsünden "Gerek Bakanlar Kurulu, gerekse büyük millet meclisi, misak-ı milliden en küçük bir şey feda ederse millicilik ve namus gereği çekilip gitmelidir. Gidip hazırlansınlar ve buraya hazırlanmış olarak gelsinler. Eğer bundan fazla hazırlanamıyorlarsa yerlerini hazırlanabilecek adamlara bıraksınlar." ⁸ demiştir. Hatta "birinci grup çevresinde bile İsmet Paşa'nın başarı şansında şüpheler başlamıştı." ⁹

Bu tartışmalar esnasında ikinci grup, meclisin yenilenmesini istemiş, "Birinci grup (ise) Lozan görüşmelerinin sürdürülebilmesi bahanesiyle buna yanaşmamıştı. Mustafa Kemal 'inkita' sırasında bu meclisten İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonunun Lozan'ın ikinci bölümü için de yetkili kılınması kararını çıkarttıktan sonra fesih isteğini ortaya atmıştır. (1 Nisan 1923) Ve ikinci grup eski isteği doğrultusunda bunu desteklemek zorunda kalmıştır." ¹⁰ 27 Mart 1923'de Ali Şükrü Bey'in bir cinayete kurban gitmesinin tartışmaların hararetini artırdığını da hatırlatmak isteriz. Bu gelişmeler üzerine bilindiği gibi seçime gidilmiş ve "karşı çıkan, eleştiren" grup tasfiye edilmiştir.

Aynı tartışmayı ikinci TBMM için de yapabiliriz. Seçimlerin yapılmasından sonra, meclis kendi içinde muhalefetini de doğurmuştur. Hatta bu muhalefet daha sonra partileşecek, programını ve nizamnamesini oluşturacaktır. Kapatılana kadar geçen yedi aylık sürede meclisteki milletvekillerinin katılımıyla 29 milletvekiline sahip olacaktır.

Mustafa Kemal'le, Terakkiperverleri ayıran temel nokta Cumhuriyetin ilanıdır. 29 Ekimde, 287 milletvekilinden sadece 159'u oylamaya katılmıştır. O gün yaşanacak önemli olayı bildikleri halde, 130 kadar milletvekili meclise gelmemiş hatta bazı gelişmeleri İstanbul'dan takip etmiştir. Bunlar arasında yer alan Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi Kurtuluş Savaşı'nın önemli isimleri, bu gelişmeleri Atatürk'ün hızla tek adamlığa doğru gittiği şeklinde yorumlamıştır. [18]

Yani Terakkiperverler adı konulmasa da 1920'den beri varolan Cumhuriyetin, bir makam ihdas edilerek zedelenebileceği endişesini taşımaktadırlar. Ve bu yönüyle parlamenter sisteme geçiş yerine meclis hükümetinin devamını istemektedirler.

⁸ Mahmut GÖLOĞLU: Türkiye Cumhuriyeti, s. 110-111'den aktaran N.Y. ATEŞ, s. 55.

⁹ Süreyya AYDEMİR: Tek Adam, cilt:1, s.78'den aktaran N. ATEŞ, s.55.

¹⁰ Mete TUNCA: Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Ankara, 1981, s. 50'den aktaran N.Y. ATEŞ, s. 59.

Ancak Terakkiperverlerin asıl itirazı şu noktadadır. Onlar Cumhuriyetin bizzat kendisine değil, "*ilan ediliş şekline*" karşı çıkıyorlardı. Onlara göre cumhuriyetin ilanı bir oldu-bittiye getirilmiş ve yeterince tartışılmadan meclisten geçirilmişti. Rauf Orbay bu konuyla ilgili olarak, gerçekte Cumhuriyetin ilanına karşı olmadığını fakat Anayasanın mecliste ve ülke çapında yeterince tartışılmadan alalecele ve usule aykırı bir şekilde değiştirilmesine karşı olduğunu söyler.[19] Ne var ki Terakkiperverlerin bu tutumu 'Cumhuriyete karşı olmak ve zorbalığa dönmeyi istemek' olarak yorumlanır.

Tartışmayı biraz daha şekillendirmek için Terakkiperverleri konuşmaya devam edelim. TPCF kurulurken şu beyannameyi açıklar. "... Bizzat millette olan hakkı hakimiyet ve hükümrâninin fiiliyat itibariyle mahdut heyetlerin eline geçmesi zaruretlerden olmakla beraber mahzurlardan salim değildir. Bu mahzurların en büyüğü milleti bu haktan kamilen mahrum ederek bişekli istibdadın teessüs edebilmesidir....

... Bu mahzurlu yolları kapamak için ... millet(vekillerini) ve İcra vekillerini mütemadi murakabe altında bulunduracak vasıtalarla şiddetle ihtiyaç vardır. Bu vasıtalar meyanında en müesiri bizim fikrimizce... fırkalarlardır. ... Fırkanın tefrika olmadığını ispat edecek ... dar fırkacılık zihniyetinden şiddetle muhteriz bulunacağız. Bu cihetle hangi fırkanın hakimiyet-i âmme, hürriyetperverlik, cumhuriyetçilik esaslarındaki noktai nazarı bu baktaki esaslarımıza tevafuk ederse, bu noktalarda onlarla beraber yürümekten ve her nevi irticai hareketlere mukavemetten çekinmiyeceğiz...."¹¹

Mustafa Kemal ise The Times muhabiri ile yaptığı röportajda¹² Terakkiperverlerin samimi olduklarına inanmadığını söyler, ayrıca beyannamelerindeki "kişisel zorbalığa karşı olmayı" şöyle yorumlar: "Böyle bir beyan, bu şekilde bir zorbalığın varolduğunu ima etmektedir. ... Ben böyle bir zorbalığın mevcut olduğuna inanmıyorum. Fakat şayet bir zorbalık varolsa dahi, bunun mevcudiyetinin en basit ve tek nedeni, ulusal egemenliğin ve Halk Partisi'nin prensiplerinin korunmasıdır." Atatürk, röportajın devamında muhalefet üyelerinin Cumhuriyet'e karşı söyledikleri sözleri unutamadığını belirtir ve bunu 'zorbalığa dönüş'le bağlantılı olarak yorumlar: "Sadece bir yıl önce muhalefetin muhtelif üyelerinin Cumhuriyete fazlasıyla karşı gelmekte ve zorba Osmanlı Hanedanının

devam etmesinde arzulu oldukları bilinmekte iken, şimdi iddia konusu olan bu zorbalık karşısında neden bu kadar feryat ediliyor?" Gerçekten de ilginç, Mustafa Kemal "Cumhuriyet'e karşı olmak şeklinde yorumluyor, Cumhuriyetin ilan ediliş şekline muhalefet edenleri. Karşı çıkanların muhalefeti ise yukarıda da belirtildiği gibi Cumhuriyetin kendisi değil. Bu farklı anlamlar iki kesim arasında kutuplaşmaya yol açıyor.

Cumhuriyet'in ilanı dışında dönemin diğer olaylarına baktığımızda Soyadı Yasası; Takvim, saat ve ölçülerin değiştirilmesi; Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması; Kıyafet değişimi gibi devrimlerin bu dönemde yapıldığını görüyoruz. Şüphesiz bunların mecliste görüşülmesi esnasında tartışmaların olması kaçınılmazdır. "Yeni bir devlet" yapılandırılırken, halk adına "egemenliği" kullanan "herkesin" kendine göre bir görüşü olması doğaldır. Zaten tartışmanın olmadığı bir yerde, demokrasi de yoktur, olamaz. Türkiye Cumhuriyeti kurulurken "yapılması gereken tartışma" yapılamamış ve bu bir eksiklik olarak kalmıştır. Bu olgu, demokrasinin yerleşmemiş olmasının yanında, Yeni Türkiye'yi kuranların "asker" kökenli olmasıyla da bağlantılıdır.

Bu dönemi "çoğulculuk adına" yorumlarken, sadece meclis içini değil, "*meclis dışını*" da hesaba katmak durumundayız. Baktığımız zaman; hükümeti en çok sıkıntıya sokan Şeyh Sait ayaklanmasında Terakkiperver Fırka hükümete her türlü desteği vermiş ve bu olayları şiddetle kınamıştır. Ne var ki, 1927 seçimlerinde 29 milletvekilinden hiç biri meclise giremeyecektir. Bunlardan sadece ikisi Atatürk'ün sağlığında meclise girmeyi başarır. (Biris 1933'te, diğeri 1937'de) TPCF üyelerinden meclise girmek isteyen diğerleri (7 kişi), Atatürk'ün ölümünü beklemiş, iki kişi de çok partili hayatla birlikte siyasete dönüş yapmıştır.[10] (Yani 25 yıl sonra). Bu somut olgulara baktığımızda, Mustafa Kemal'in 'doğru bildiği' yolda yürürken kendisini frenlemek isteyenlere, eleştirenlere karşı takındığı tavrı görüyoruz. "Atatürk demokrasisi" -en azından uygulamada- "çoğulculuğu" dışlayan bir nitelik taşımaktadır.

Tartışmak istediğimiz birinci husus "çoğulculuk"tu. İkinci husus ise "**adem-i merkezietir.**" Gerçekten de 1921 ile 1924'ü anlamlandırmada üzerinde tartışılması gereken adem-i merkeziet noktasındaki bu derin çelişki tanımlandığında, bize önemli ipuçları verebilecektir. Yayla'nın da ifade ettiği gibi "mahalli idareyi asli yetkili, merkezi yönetimi ise sınırlı ve istisnai yetkili sayacak kadar ademimerkeziet"[20]çi bir anayasanın, nasıl oldu da birdenbire katı bir merkezietçiliğe dönüştüğü sorusunu, sadece "... genç cumhuriyetin çağdaşlaşması için reformlar yapılacak; yeni yönetimin bütün ülkeye yayılacak düşünce yapısı,

¹¹ TPCF Beyanamesi 18 Teşrin-i Sâni 1340 (Kasım 24)'te Cumhuriyet'te yayınlanmıştır. Beyanname için (N. ATEŞ, a.g.e., EK: 8, s. 128 vd.)

¹² Bu röportajla ilgili olarak şu açıklamayı yapmak gerekir. The Times muhabirinin Mustafa Kemal'e yaptığı bu röportaj, sonradan Mustafa Kemal'in isteğiyle, Hakimiyet-i Milliye ve Tanin'de 'sansürlü' olarak yayınlanmış. The Times'da ise hiç yayınlanmamıştır. Ancak röportajı yapan Mr. Macartney röportajın ilk halini Mr. Lindsay'a -bir kopya halinde- vermiştir. Lindsay ise bunu "GİZLİ" kaydıyla İngiltere'ye göndermiştir. Nevin Y. ATEŞ, PRO'de E 10619/32/44 ile kayıtlı bu belgeyi Türkçe'ye çevirmiştir. N. ATEŞ; a.g.e., EK: 8, s. 220-227, ayrıca s. 324'teki dipnot.

her yerde aynı güçte etkisini gösterecek; iktisadi ve sosyal dengesizlikler aşılanacak, mahalli yönetimler kendi beceri ve imkanlarıyla kaderlerine terk edilmeyecektir." [20] ifadeleriyle cevaplamak bize yeterli görünmüyor.

1921 ile 1924 arasındaki bu çelişkiyi açıklamak gerekir. Zira Mustafa Kemal'in yapmayı planladığı projelerini, 1920'de düşünmüyor olması tutarlı bir açıklama olamaz. Öyleyse, bu projelerin adem-i merkezietçi bir anlayışla uygulamaya konulması düşünüldüğü için mi, 1921 Anayasası buna paralel bir anlayışla hazırlanmıştır? Buna da cevabımız hayır. Çünkü Mustafa Kemal, başından beri Türkiye'nin merkezi bir programla "modernleşebileceğini" düşünüyordu. Atatürk gerek birinci mecliste, gerekse ikinci mecliste bunun mücadelesini vermiştir. Bu durumda 1921 Anayasası'ndaki adem-i merkeziet lehine olan maddelerin, "Atatürk'e rağmen" anayasaya girdiğini kabul etmek gerekir. Bu tezimiz hakkında kesin hükmü verebilmek için, meclise sunulan Anayasa tasarısına ve meclis müzakerelerine bakmak zorunluluğu açık olmakla beraber, bu tezin kabulü, olayları daha açıklayıcı kılacaktır. Atatürk'e muhalefet şeklinde belirginleşen, gerek birinci meclisteki muhalefet, gerekse ikinci meclisteki muhalefet adem-i merkezietçi bir yaklaşımla şekillenmiştir. Terakkiperverlerin, parti programına baktığımızda 10'a yakın maddede adem-i merkeziet fikri benimsenmiş, bir maddesinde de (m. 5) halktan açık yetki almadan (referandum) Anayasasının değiştirilemeyeceği benimsenmiştir. Ali Fuad Paşa, iki fırka arasında fark bulunmadığı iddialarına cevap verirken şöyle diyecektir: "On dördüncü maddemiz, devletin vahdetine müteallik tabii kayıtlar dairesinde idari adem-i merkeziet ve mahalli salahiyetlerin istimâli hususunda intihâb usulünü tervic ediyor (öne çıkarıyor). Halbuki Halk Fırkası'nın faaliyette arz ettiği manzara, merkeziden başka bir şey değildir.

Yirmi üçüncü maddede şehreminlerinin diğer belediye reisleri gibi intihap (seçim) usulüne tabi olacağını söylüyoruz. Halk Fırkası şimdiye kadar bunun aksini iltizam etmiştir."¹³ İfadelerdeki açıklığa baktığımızda, TPCF'nun Mustafa Kemal'e kişisel bir muhalefetten değil, anlamlı bir görüş ayrılığından kaynaklandığı sonucuna varıyoruz. Adem-i merkeziet fikri hem birinci mecliste (anayasaya yansımış haliyle), hem de ikinci mecliste (anayasaya yansımamış haliyle) muhalefet tarafından ileri sürülmüş "bilinçli bir tercih"tir. Burada, seçimlerde muhalefetin dışlanmasına yeniden dönersek, bunun çoğulculuğun dışında 'adem- merkeziet' fikriyle de bağlantısını kurabiliriz. Hatta TPCF'nun kapatılması bile bununla açıklanabilir. Adem-i merkeziet ve referandum Mustafa Kemal'in hiç de sıcak bakmadığı

kavramlardır. Muhalefetin adem-i merkezietçi eğilimine karşılık M. Kemal, bir an evvel modernleşmek ve "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için" bütün gücü merkezede toplamayı, merkezi hükümeti gelişmenin 'motor gücü' yapmayı istemektedir.

Meşruiyet konusuna gelince şunları söyleyebiliriz:

Birinci Meclisteki İkinci Grup, meşruiyeti "yazılı kurallara uyulması" olarak tanımlamakta ve işler ağır yürüse dahi her şeyin tartışılması gerektiğini düşünmektedir. Bu düşüncelere İkinci meclisin muhalefetinin programında da rastlanır. (Öyle ki idare mahkemelerinin kurulmasını dahi önerirler.) Mustafa Kemal ise işlerin hızla yapılabilmesini, çağdaşlaşmanın sağlanabilmesini temel olarak alır. Bu durumda yapılanların hızını kesen muhalefetin saf dışı edilmesinin meşruluğu, Atatürk düşüncesinde kendiliğinden oluşur.¹⁴

Yukarıdaki açıklamalarla 1921 ve 1924 Anayasalarını oluşturan meclislerin iktidar-muhalefet boyutunda düşünce yapısını kısaca ortaya koymaya çalıştık. İki anayasa arasındaki derin farklılığı anlamlandırmada sanırım bu açıklamaların önemi büyüktür.

Özbudun, 24 Anayasasının mecliste özgürce yapılan müzakereler sonucu kabul edildiğini, özünde otoriter bir nitelik taşımadığını, CHP otoriter rejiminin anayasaya değil, "anayasaya rağmen" oluşturulduğunu söyler. [21] Bu ifadelerin eksik kalan yönü, anayasayı yapan meclisin çok renkli olamaması ve iktidara tanınan hukuki imkanların fazlalığıdır. Samet Ağaoğlu'nun ifade- siyle "Kuvvetlerin beraberliği sistemine dayanan 24 Anayasası öyle bir sistemle karşılaştı ki, bunun sonu tek partiye geldi. Ortada fiilen, bir kelimeyi bilerek kullanıyorum, faşist sistem doğdu... Sistem fiilen devam etmekle birlikte kanunlaştırılmadı. Yani Recep Peker Bey'in teklifi (Mussolini Sistemi) Atatürkçe reddedildi."¹⁵

Türkiye 1946'da sözde çok partili hayata geçmiş, 1950'yle birlikte DP hegemonyası başlamıştır. Bir Türk köylüsünün şu özlü sözü, bu gerçeği çok iyi ifade eder: "Araba tekerleği tezeğin üzerinden geçmiş; yarısı CHP, yarısı DP olmuş." [22] Bu söz aynı zamanda demokrasiden anlamayan(!) bir köylünün (karşı) cevabıdır. Ne var ki halk kendisine bir "dost" göremeyince, "düşmanının düşmanına" gitmiştir. Ancak "kusurlu demokrasiye" son noktayı koyacak olanlar

¹³ Meşruiyet konusunda şu örnek ilginçtir: Bir milletvekilinin, başkumandanın ulusa angarya yaptırdığını, halbuki angaryanın yasa ile yasaklandığını söylemesi üzerine M. Kemal şöyle diyecektir: "Evet bu doğrudur, fakat ihtiyaç, tehlike bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyacı ulusa angarya yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yaparız ve en doğru yasa budur." Ayferi GÖZE: Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi, s. 162.

¹⁴ Samet Ağaoğlu'nun Temmuz-82'de 'milliyet'le yaptığı röportajdan aktaran. M. Emin ULUPINAR: Sosyal Yapımız Işığında s. 37.

¹³ Vatan Gazetesi, 28 Kanun-ı evvel 1340 (Aralık 1924), N. ATEŞ: a.g.e., içinde. EK: 20, s. 232-235.

askerlerdir.

D- 1961 ANAYASASI

"Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti..." (Anayasanın başlangıcından)

Türkiye'nin gerçek tarihini anlatan bu özlü sözde, aynı zamanda, "anayasanın ömrü" de gizlidir.

A. Toplu¹⁶, 27 Mayıs'a yol açan olayları unutarak, 27 Mayıs'a atıp tutanları eleştirdikten sonra, "27 Mayıs sabahı radyodan duyduğumuz inşirah verici ses beni sevindirdiği gibi, namuslu iktidar mensupları ile, namuslu muhalefet mensuplarını da sevindirmiştir." der. Ve, 27 Mayıs tepkisini yerinde koymasına, milletin tasvibini kazanmasına rağmen tedavide neden başarılı olmadı? diye sorar ve şu cevabı verir. TSK 27 Mayıs sabahı "... Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiç bir şahsa veya zümreye karşı değildir..." demesine rağmen, uygulama böyle olmamıştır, "tedavide hata ilaçta hile" yapılmıştır. "Evvla doğudan ağa, bey atı altında bazı şahıslar batıya sürüldü. Hemen hepsi de DP' li idi. Oysa ki CHP'li ağalar, beyler de vardı. Sonra ...Türkiye çapında bir DP' liler avı başlamıştı. Ve nihayet DP kapatılmıştı. ... CHP'liler ihtilalin kendileri lehine yapıldığı havası içinde memleketi velleve vermeye başladı. Partiler arasındaki uyumsuzluk giderilecek yerde, gerildikçe gerildi." [22]

Özbudun, "27 Mayıs 1960 darbesi, demokratik hayata ara vermek için değil, demokratik niteliklerini gitgide yitiren bir iktidara karşı yapılmış ve demokrasiyi kısa zamanda yeniden kurmayı amaçlamıştı. ... Ancak gene de ... yeni anayasanın yapılması ve iktidarın sivilere devri konusunda ... bir takım sorunlar yaşanmıştır." [21] der.

Milli Birlikçiler memleketi tanımak ve halkı aydınlatmak için bazı profesörleri 'yurt gezisine' çıkarmıştır. Toplu bu prof.ların "kaş yapayım derken, göz çıkardıklarını", "halkı endişeye düşürdüklerini" belirterek kendi vilayetindeki (Muş) bir olayı anlatır: Gönderilen prof.lardan birinin (Osman Ersoy), yanında bayan asistanıyla birlikte Noşen Köyü'nde bir saat kadar konuştuklarını ve köylülerin kadın-erkek bunları dinlediğini anlatır. Toplu, daha sonra köylülerin yanına gittiğinde, onların kendisine "Beyim, bunlar gomonist." dediklerini ve her ne yaptıysa köylüleri ikna edemediğini belirtir. Çünkü köye gelenler, "Bu camide Türkçe ezan okunsa, Türkçe namaz kılınsa ... daha iyi olmaz mı?" demiştir, artık. Bir çok yerde bu tür olayların olduğunu belirten Toplu, bunların 'milli birliği' bozduğunu; daha

sonra Cemal Gürsel'in radyodan yaptığı, "din ve ezan" hakkındaki tebliğin vicdanlardaki yarayı gideremediğini söyler.[22] Halktan kopuk aydın tipinin tipik bir yansıması olan bu hareket, "güven" sınırlarını kendisi delmiştir.

MB Komitesinin 12 Haziran 1960'da 1924 Anayasasında yaptığı değişiklikle TBMM'nin yerini MBK almış, Devlet Başkanlığı görevinin MBK başkanınca yürütüleceği kararlaştırılmıştır. (MBK'ya üyeler harf sırasına göre başkanlık edecekti). Bakanlar Kurulu da, Devlet Başkanınca atanacak ve Komitece uygun görülecek kişilerden oluşur. Yine yapılan değişiklikle düşürülen Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar ve eski milletvekillerini yargılamak üzere 'Yüksek Adalet Divanı'nın kurulması kabul edilmiştir.[23] Daha başlangıcında "tabi hakim / kanuni hakim prensibine" uyulmayan bu mahkemeden adil bir karar çıkması beklenemezdi.

Kurucu Meclisin kurulması ve Temsilciler Meclisinin seçilmesiyle ilgili olarak 157 ve 158 sayılı yasalar çıkarılmıştır. "Kurucu Meclis" MBK ve Temsilciler Meclisinden oluşuyordu. "Bu meclis, genel oya dayanan, seçimle gelen bir organ değildi. Ama temsil niteliğini yaygın tutmak için o günkü şartlarda mümkün olanlar yapılmıştır... (Ancak) yapılan işin önemli bir tarafı vardı. Temsilciler meclisi üyelerinin seçilme yeterlilikleriyle ilgili kanun maddesindeki 'faaliyetleri, yayınları ve davranışlarıyla 27 Mayıs İhtilali'ne kadar Anayasa'ya, insan haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar Temsilciler Meclisi'ne üye seçilemezler.' şeklindeki kısıtlama, bu organın, ülkedeki siyasi kadroları ve görüşleri tam olarak yansıtmamasını önlemiştir." [24]

Sonuçta Temsilciler Meclisine şunlar seçilmiştir.[22]

- Devlet Başkanı ve MBK'ca seçilecek temsilciler
- Bakanlar Kurulu Üyeleri
- İl temsilcileri
- Siyasi parti temsilcileri (CHP: 49 - CKMP: 25)
- Diğer teşekkül ve kurumlar temsilcileri (Baro, basın, gençlik, işçi ...)

Son iki şıktaki temsilci türüne 1982 Kurucu Meclisinde yer verilmeyecektir. İki anayasa arasındaki, Özdemir'in dikkat çektiği bir başka fark da şudur: "Askeri yönetim dönemlerinde ve askerlerin isteği üzerine oluşturulan meclislerde asker kökenli üyelerin oranı, ilkinde günde 8.83 (genel yüzde 5.15), ikincisinde yüzde 15.56 (genel yüzde 12.57) ... Asker kökenli üyeler ve bunların içinde de generallerin oranı her

¹⁶ Abdülhadi Toplu, 1961 Anayasası Kurucu Meclis Üyesidir.

defasında artıyor." [22]

1961'de Temsilciler Meclisi MBK karşısında daha güçlü konumdadır. Tarafların "metin" üzerinde anlayamadığı durumda Karma Komisyonun kurulması, burada kabul edilen metnin Kurucu Meclisin bileşik toplantısında oylanması öngörüldüğünden Temsilciler Meclisinin sayıca kalabalık olması MBK'ya karşı bir üstünlük sağlıyordu. 1982'de ise MGK, Danışma Meclisinin kabul ettiği metin üzerinde istediği değişikli yapma hakkını veya tümüyle reddetme yetkisini kendisinde saklı tutmuştur. Anayasa konusunda son sözü söyleyecek olan MGK'dır. [4]

A. Toplu'nun, kurucu meclisteki hakim zihniyet konusunda verdiği örnek ilginçtir: Mecliste "din ve vicdan hürriyeti" konusundaki 19. madde görüşülürken Enver Ziya Karal'ın "Din ahlakı da neymiş?..." diye başladığı konuşması Toplu'yu rahatsız etmiş ve şu çıkışı yapmıştır. "... Ben bir CHP'li ve il başkanlığı yapmış bir insanım... Sizler şahıs olarak dini kaale almayabilirsiniz. Buna hürmet ederim. Laiklik de budur. Ancak burada 30 milyon Türk'ün, hem de % 99'u müslüman olan bir milletin anayasasını yapıyorsunuz..." diye devam eden uzun konuşmasının ardından meclis salonundaki hava biraz yumuşamış. Garip olan, Toplu, toplantı sonunda Nurettin Ardiçoğlu'na (CKMP'li) "Yahu ben Halk Partiliyim, konuşmalara ve yapılanlara dayanamıyorum. Sen muhafazakar bir partilisin. Nasıl oluyor da sesini çıkarmıyorsun?" dediğinde şu "ilginç" cevabı almıştır. "*Hadiciğim, bırakın bu anayasayı bir an evvel yapalım. Şu askeri idare başımızdan gitsin de, sonra gelecek meclisler noksanlıkları düzeltir.*" [22] Toplu "Anayasa Komisyonuna, Kurulu Meclise hakim olan zihniyet, birinci derecede mükemmel bir anayasa yapmak değil, askeri idarenin elinden yönetimi almak." diyor. [22]

"Biz idareyi elimize alalım da, millet ne yaparsa yapsın." düşüncesinden hayat bulan bu gibi fikir sahiplerinin manevi sorumluluk duyup duymadığını bilemiyoruz, ancak bu kişilerin görevlerini yapmadığı, eksik yaptığı iddiasıyla yargılanamamasını demokrasinin bir zaafı olarak kabul etmek gerekir. Demokrasiden, yeniden demokrasiye geçmek bir ara otoriter rejimin varlığını gerekli kıldığı durumlarda, otoriter rejimi ellerinde tutanlar buna yol açanları 'otoriter rejim kurallarınca' yargılarken; demokrasiye geçişten sonra otoriter iktidarın yargılanamaması 'demokrasinin affediciliği' ile mi açıklanacak?

Özdemir, 1961'deki anayasa hareketinin diğer bir eksikliğine dikkat çekiyor: "Oluşturulan çoğulcu yapının anayasaya yerleştirilen kurum ve kurullar sistemi sayesinde ayakta tutulabileceği iyimserliğine kapılmak... aynı şekilde anayasaya sahip çıkacak sosyal güçlerin

gelişimini yine anayasada mevcut imkanlarla özendirmek yerine, yalnızca kurullar ve kurumlar sistemine bel bağlamak..." [24] Sanırım demokrasi manevi sorumlulukla, maddi sorumluluğu bir noktada kesiştirmek zorunda.

"Millet, egemenliğini, ... yetkili organlar eliyle kullanır." (m.4) ifadesi 1961 Anayasasını 1924'ten ayıran en önemli özelliktir. İlk bakışta temsili demokrasinin tanımı gibi görünse de, "organlar" kelimesinin çoğul kullanılması yönündeki tercih, farklı iktidarların bulunduğunu gösteriyor. Çoğulculuk ve denge esası üzerine oturtulmak istenen 1961 Anayasasındaki bu düzenleme, 1960'ların sonlarına doğru sorunları çözmekle başarısız kalan iktidar kanadındaki politikacılar için bir 'çıkış kapısı' olarak görülecek; 1971'deki idareyi güçlendirici değişiklik de yeterli görülmeyecek, 'güçlü iktidar' arayışına askerlerin vesayetinde hazırlanan 1982 Anayasa'sı ile cevap verilecektir.

1961 Anayasası'nın hazırlanmasındaki bir başka farklılık "ya, halk kabul etmezse?" sorusuna verilen cevaptır. "Anayasanın süresi içinde çıkarılmaması, ya da halk oyu sonucu Anayasanın reddedilmesi durumunda, "genel seçimle seçilmiş" yeni bir Temsilciler Meclisi göreve çağrılacaktır." [23] Bu ifade, belirsizliği ortadan kaldırmakla beraber, yapılan hatanın "resmen kabulü" anlamına da gelir. Bu kabul, 1982'de yine unutulacaktır.

1961 ile 1982 arasındaki en büyük farklılık, Anayasanın hak oyna sunulmasında kendini gösterir. Gerek siyasi partiler, gerekse Anayasanın kabulüne karşı olanlar görüşlerini kamuoyuna nispeten rahatlıkla açıklayabilmişlerdir. MB Komitesi 'de yaptığı tanıtma konuşmalarında "zorlayıcı" bir ifade kullanmamıştır. "... Bunları oku anla, anlayamadığını sor, öğren. Sonra da elini vicdanına koyarak hükmünü ver. Eğer anayasamızı haklarına, menfaatine uygun görüyorsan 'evet' dersin, görmüyorsan 'hayır' dersin..."¹⁷ Ne var ki bu yumuşak ifadeleri tercih eden MBK, ilerleyen satırlarda, 61 Anayasası'nın tepkici özelliğini devam ettirerek "... kuzu postuna bürünmüş kurtlar da bu halimizi bildiklerinden haklarımızı birer birer yediler..." diyerek, bu kişilerin Yassıda'da yargılandıklarını belirtmiştir.

1982 Anayasası halkoylamasında ise Anayasayı tanıtma görevi Devlet Başkanı olarak Kenan Evren'e verilmiş, 71 sayılı Milli Güvenlik Konseyi Kararında da "Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının radyo-televizyonda yapacakları Anayasayı tanıtma konuşmaları hiçbir suretle eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi beyanda bulunulamaz" denilerek tartışmalar sınırlandırılmıştır. Siyasî partiler de zaten kapalı olduğu için kamuoyu oluşturmaları mümkün

¹⁷Anayasa Konusunda Köylü Kardeşlerle Sohbet, MB Komitesi, 27 Mayıs İnkılabını, Yayın ve Tanıtma Komisyonu Yayını, s. 3-4.

olmamıştır.[4]

İki anayasanın halk oylaması sonuçları bu gerçeği çarpıcı biçimde gösterir: 61 Anayasasını kabul edenlerin oranı % 61,5 iken, bu oran 82'de % 91,37'ye çıkacaktır. Bu aynı zamanda halkın askerlere bir tepkisidir.

E- 1982 ANAYASASI

"Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milleti'ne ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiç bir kişi ve kuruluşun, bu Anayasa'da gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlemiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı..."¹⁸

"Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığına,

Yetmiş günü aşan bir süredir, hak ve hürriyetlerimizden mahrum ve ihtilalden men edilmiş [kimseyle görüşemez] bir halde bulunmaktayız. Bu durum yargısız, süresiz, sınırsız bir cezanın infazından başka bir şey değildir... Zincirbozan Vak'ası Atatürk ilkeleriyle bağdaştırılamaz. Ülkenin en ağır şartları içinde bile Atatürk'ün kendine muarız [muhalif] saydıkları kimseleri askeri bir garnizona kapattığı görülmemiştir. ... Yapılanların bir haksızlık olduğu, Anayasanın sarih [tereddütsüz] bir ihlali bulunduğu açıktır. Ülkenin yönetimini elinde tutanların bu kadar kısa süre içinde kendi yaptıkları Anayasanın dışına çıkmaları hazindir. ... Zincirbozan'da tel örgü içinde kafese konan bizler değil; Anayasa, hak, hukuk ve adalettir. ... Şerre maruz kalanların Allah'a sığınmak ve millete güvenmekten gayri yapacakları hiç bir şey kalmamış demektir... Saygılarımla.

Süleyman Demirel

Zincirbozan-Çanakkale"¹⁹

MGK rejimini daha yakından tanıyalım: 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun (27.10.1980) ışığında.²⁰

Yeni Anayasa kabul edilip, yürürlüğe girinceye kadar 'istisnalar saklı kalmak kaydıyla' 61 Anayasasının yürürlükte olduğu kabul ediliyordu. (m. 1) Ancak 6. maddeyle MGK'ya Anayasa'yı değiştirme yetkisi de veriliyordu.

¹⁸1982 Anayasasının Başlangıç kısmından.

¹⁹Eski Başbakan ve kapatılan Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel'in Zincirbozan'dan MGK Başkanlığına hitaben kaleme aldığı "12 Ağustos 1983" tarihli bu yazı, askeri yönetimin "keyfiligi" hakkında fikir vermek için yeterlidir. Hikmet Özdemir, Türkiye Cumhuriyeti, s. 460-468.

²⁰Resmi Gazete, 28.10.1980-17145. Şeref Gözütbiyüç, Türk Anayasa Hukuku, 82 Anayasası bölümü içinde, s. 8.

Ayrıca MGK'nın kanun niteliğindeki işlemlerinin 'Anayasaya aykırılığı' ileri sürülemeyecek (m.3), Bakanlar Kurulu kararnamelerinin ve üçlü kararnamelerin iptali veya yürütmenin durdurulması istenemeyecek (m. 4) ve bakanlar ile bakanların yetki verdiği görevlilerin kamu personeli hakkında uyguladıkları / uygulayacakları işlemler ve alınan kararların da yürütmesinin durdurulması istenemeyecektir. (m. 5) Böylece MGK 2324 sayılı yasayla hem kurucu iktidar rolünü üstleniyor, hem de Anayasa yargısı ve idari yargı yolunu kısıtlayarak, kendini güvenceye alıyordu.

Sormak gerekir. "Ülke bütünlüğünü korumak, kanunla milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devletin otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak..."²¹ bu kadar zor mudur? Yoksa MGK, daha sonra 82 Anayasasıyla da (geçici 15. madde ile) kendini güvenceye alacağı gibi, bu dönemde de böyle bir yola mı başvurmuştur? Diğer bir ifadeyle 'demokratik düzeni kurmak' istediğini söyleyen MGK'nin, "hukuk"tan neden çekinmek gereği duyduğunun cevabı açık değildir.

MGK 29 Haziran 1981'de 2485 sayılı "Kurucu Meclis Hakkında Kanun"u kabul etmiştir. Buna göre Kurucu Meclisin bütün üyelerinin MGK tarafından seçileceği; bunların bir kısmının (40 üye) doğrudan doğruya, bir kısmının da (120 üye) her ilin tesbit ve teklif ettiği adaylar arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. (m.3) Danışma meclisine seçilebilmek için, 11 Eylül'de hiç bir partinin üyesi olmamak koşulu getirilmiştir. Yani partiler dışlanmıştır. (m. 5) Kurucu mecliste hazırlanan tasarıda "son sözü söyleme hakkı" MGK'nındır. MGK, Danışma Meclisinden gelecek kararları aynen veya değiştirerek kabul etme ya da reddetme hakkına sahiptir. (m. 25-26).[4]

MGK, Danışma Meclisinin kabul ettiği tasarı üzerinde değişiklik yaparken çoğu kez, anlamlı bir gerekçe sunamamış, hatta bazı gerekçeleri maddenin tekrarı şeklinde kaleme almıştır. Yine MGK, tek başına da Anayasaya madde koymuştur. 117. maddenin gerekçesi ilginçtir. "Danışma Meclisinin kabul ettiği metinde bulunmayan Cumhurbaşkanı Genel Sekreterliği Renar başlıklı madde, 107. madde olarak Anayasa metnine eklenmiştir. Böylece Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin kuruluş, teşkilat ve çalışma esasları ile personel işlemlerinin Cumhurbaşkanı kararnamesiyle düzenlenmesi imkanı getirilmiştir." [25] İki cümleden ibaret olan bu gerekçede ilk cümlede "cumhurbaşkanı", ikinci cümlede ise "Cumhurbaşkanlığı" denmesi de ca-bası.

²¹MGK'nın 1 no.lu bildiriyle Harekâtın amacını açıklayan sözler.

2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun'un gerekçesinde şöyle denir: "Memleketimizin 11 Eylül 1980 tarihinde, içinde bulunduğu ortam ve bu ortamı doğuran sebepler dikkate alınınca 12 Eylül Harekâtının amacının (demokratik düzene dönme) değil, sağlıklı ve sağlam (demokratik düzen kurma) olduğu anlaşılır..."[23] Bu ifade 'yukarıdan aşağıya doğru ya da benim istediğim gibi bir 'demokrasi' anlayışını göstermesinin yanı sıra, böyle bir yaklaşım tarzı her konuya anayasal cevap bulma endişesiyle anayasanın oldukça kapsamlı hazırlanmasını gerektirecektir. Sorunların altında yatan nedeni / nedenleri görmeden her sorunu sadece bir anayasa sorunu olarak ele almak anayasayı kısırlıktan kurtaramayacaktır.

1982 Anayasası, "Anayasayı tanıma konuşmaları hiç bir surette eleştirilemez..." kısıtlaması altında tanıtılarak oylamaya gidilmiş; ayrıca Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle, Anayasanın kabulü birleştirilmiştir. Oylama işlemi Yüksek Seçim Kurulunun yönetim ve denetiminde yapılmış, kabul oyu verenlerin oranı % 91.37, ret oyu verenlerin oranı % 8.63 olmuştur.

Anayasa'nın kabulüyle demokrasiye geçiş hemen olmamış, MGK Anayasa yapım sürecini etkilemenin yanında, Anayasaya koyduğu geçici maddelerle oldukça uzun bir demokrasiye geçiş dönemi öngörmüştür. 1961'de "asker cumhurbaşkanının" seçiminde çıkan zorluk,²² 1982'de geçici birinci maddeyle halledilivermiş, (Cumhurbaşkanlığı seçimi ile halk oylaması birleştirilmiş), MGK'nın, geçici 2. maddeyle Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüştürülmesiyle hem Cumhurbaşkanı hem de sivil iktidar örtülü bir şekilde vesayet altında tutulmuştur. Geçici 9. madde ile altı yıllık bir süre için Anayasanın değiştirilebilmesi için üçte iki çoğunluk yerine, dörtte üç çoğunluk öngörülmüştür. Geçici 15. maddeyle Anayasayı yapanlar, hukuka karşı hukuki güvence altına alınmıştır.

Ayrıca Özbudun'un belirttiği gibi MGK, 6 Kasım 1983 seçimlerine katılabilecek olan siyasi partileri belirlemek ve katılmasına izin verilen partilerin aday listeleri üzerinde "veto hakkını" geniş bir şekilde kullanan suretiyle seçimlerle oluşan TBMM'nin siyasal bileşimini de etkilemiş, dolayısıyla TBMM içinde de siyasal ağırlığını 'örtülü' bir şekilde devam ettirmiştir.[21]

1960'tan bu güne ordu'nun kazanımlarına baktığımızda Türkiye açısından sonuç ürkütücüdür. Ordunun siyasi kazanımı 1961 Anayasasında (m. 111) "Milli Güvenlik Kurulu ... temel görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye eder." şeklindeyken, 1982 Anayasasında (m. 118) "Milli Güvenlik Kurulu... görüşlerini Bakanlar

Kuruluna bildirir... zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır." şekline "terfi" etmiştir. Ekonomik kazanımı ise düşündürücüdür. 1961'de (Ordu Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu adıyla) kurulan OYAK²³ bu gün ekonomik alandaki bir çok sektörde faaliyet göstermekte ve Türkiye ekonomisinin % 10-15'lik bir kısmını kontrol etmektedir. Ordunun ekonomiyi bu kadar içli dışlı olması, askerlerin "Türkiye Cumhuriyetini koruma ve kollama" görevine yeni görev alanları katacaktır. Artık askerler siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklarda, darboğazlarda, döviz rezervleri azaldığında ya da ödemeler dengesi bozulduğunda 'durumdan vazife çıkararak' kendilerine sistem içinde yer aralayacak ve siyasileri atlayarak 'düzenleyici rolünü' üstlenmek isteyeceklerdir. Ne var ki demokratik toplumlarda bunun kabulü imkansızdır. Bunun çeşitli tartışmaları beraberinde getireceği şüphesizdir. Yakın bir örnek olarak ANASOL-D Hükümeti Maliye Bakanı Temizel'in, hükümetin uygulamaya koyduğu istikrar programını savunurken "Eğer birtakım önlemler alınmazsa, Türkiye'nin önümüzdeki üç yılı demokratik sistem içinde geçiremeyeceği konusunda kişisel olarak büyük endişelerim var..." sözünün çağrıştırdığı anlam gösterilebilir. Bu konuyla ilgili haberler gazetelere "Ya kemerleri sıkacağız ya demokrasi gidecek"[26], "Ya reform ya darbe"[27] şeklinde yansımıştır. Bir hükümetin uyguladığı veya uygulamak istediği istikrar programının başarısızlığa uğraması ihtimalinin en yetkili ağızlarda darbe söylentilerine yol açması; eğer bu tutum (söz konusu programın uygulamasına oluşacak tepkilere karşı) bilinçli bir korkutmayı veya sindirmeyi amaçlıyorsa başka nasıl izah edilebilir?

Sanırım tartışılması gereken başka bir nokta da yönetime askerler tarafından el konulması sonrasında, yapılanların "millet adına" olduğunun söylenmesiyle, yapılanların karşılığının (!) fazlasıyla alınması arasındaki çelişkidir.

V-SONUÇ

Daha Anayasanın kapağını açıp sonuna kadar okumaya fırsat bulamadan Anayasa değişiklikleri karşısında, "neden?" diye sormamız bir zorunluluk olarak karşımızda duruyor.

²² Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilebilmesi bir çok etkenin yanında, mecliste "Arkadaşlar, oylama işlemi ve tasnif bitene kadar lütfen kimse yerinden ayrılmamasın. Çünkü kulise çıkan kapılar kilitlemiştir." sözlerinden sonra olmuştur. (S. Coşkun, Türkiye'de Politika, .../1995)

²³ "OYAK, yatırım ve vergi alanlarında sağlanan bağışıklardan yararlanarak çeşitli sanayi dallarında geniş yatırıma girişmiş, böylece bir çok büyük şirketi çatısı altında toplayan bir gizli holding durumuna gelmiştir. Yirmi beş şirketteki sermaye toplamı bakımından OYAK, 1986'da en büyük üç holding arkasından dördüncü sırada yer alıyordu. Otomotiv sektörü, kurumun girişimlerinde yüzde 40'a yakın bir ağırlığa sahiptir. OYAK- Renault'taki payı yüzde 42 olan kurum, pazarlama şirketi MAIS'in tamamına, Goodyear Lastik Şirketi T.A.Ş.'da ise yüzde 11.5'lik bir hisseye sahiptir. Gıda sektöründe sermayesinin tamamına sahip olduğu Turkaş'ın yanı sıra, yüzde 15 ile yüzde 60 arasında değişen sermaye paylarını elinde tuttuğu çeşitli işbirlikleri vardır. Hizmet sektöründe ise, sermayesinin tamamına sahip olduğu OYAK menkul kıymetler, yüzde 60 payla sahip olduğu OYAK sigorta, yüzde 85 payla sahip olduğu Oyaş İç ve Dış Ticaret ve mülkiyetini elinde tuttuğu İstanbul Etap Oteli gibi önemli yatırımları vardır..." Ana Britanika ansiklopedisi,cilt 17, s.145.

İdris Küçükömer bu soruyu, "Halk demokrasi istiyor mu?" diye sorar. Bin yıllık devlet geleneği içinde bir "muhalafetin" olmadığını, oysa tutarlı demokrasilerde muhalafetin "devletin bir parçası" olarak kabul edildiğini söyler. Türkiye'deki partilerin hükümet ve muhalafetiyle devleti oluşturan "gerçek iktidar bölümlerini" ifade etmediklerini, bunun da tarihsel süreçle örtüştüğünü belirtir. Demokratik anayasaların başta gelen özelliğinin iktidar ayrışması / farklılaşması olduğunu belirterek yukardan yapılan bir anayasada bu farklılaşmışlık belirtilse de uygulamada bu gerçekleşmez, der. "Cumhuriyet eski otoriteyi bertaraf etti. Ama bir otorite kurabildi mi? Ciddi olarak düşünün. Sloganlarla cevap aramayın" diyen Küçükömer, Türkiye'nin, bin yıllık, "yazılı olmayan bir anayasanın" etkisi altında olduğunu belirtir.[28]

Küçükömer'in açıklamalarına katılmakla birlikte sanırım, soru yanlış sorulmuş. Bizce doğrusu "**Devleti İdare edenler demokrasi istiyor mu?**" olmalıydı.

Milli hakimiyetin "ulusta" olduğu kabul edildiğinde, ulus bu "hak"ını temsili demokrasinin en önemli aracı olan "**seçim sistemiyle**" kullanır. Milli egemenliğin -ülke koşullarında- formüle edilmesindeki en küçük bir hata, onulmaz zararlara yol açacaktır. 1877 yılında yapılan seçim kanununda iki dereceli seçim sisteminin kabulüyle, ikinci seçmenler tarafından milletvekillerinin belirlenmesi usulünün, seçim sistemindeki çeşitli değişikliklere rağmen 1946'ya kadar değiştirilememesi, İttihat ve Terakki'nin "sopalı seçimler" diye isimlendirilen uygulamalarına ve Tek Parti döneminde "ikinci seçmenlerin parti adayı olmalarına" yol açmıştır. 1946'dan 1960'a uygulanan "tek turlu, listeli, basit çoğunluk sistemi" tek parti hegemonyasını doğurmuştur. 1961'de çoğunluk sistemine tepki olarak kabul edilen nisbi temsil sistemi ise bunalımlara yol açmıştır. Seçim sistemi 80 sonrasında da oturtulabilmiş değildir.

Türkiye gerçeği anlaşılmasın ya da anlaşılmasın yapılacak seçim sistemi tartışmaları ise anlamsızdır kalacaktır.

Türkiye'de hangi '**hükümet modeli**'nin daha uygun olacağı tartışılmış değildir. Meclis hükümeti mi, parlamenter sistem mi, yoksa başkanlık sistemi mi daha uygundur? sorusu hala cevap beklemektedir. Kanımızca bu soruya cevap bulmadan, "hangi seçim sistemi?" tartışmasına geçmek anlamsız olacaktır.

"Türkiye'de kitaplar başka türlü yazar, oyunlar başka türlü oynanır. Bu oyunun bilmeyenlerin politikada işi olmamalıdır. Bu oyunu bilmeyenlerin de politikada kaldıkları müddetçe millete saadet yoktur. 40 yıllık siyasi

ömrümde edindiğim intiba budur." [22] diyen Toplu'nun pratiğe dayalı bu ifadelerini şu teoriyle anlamlandırmaya çalışalım:

"**Siyaset**, toplumla ilgili bağlayıcı kararların alındığı ve yürütüldüğü süreçtir. ... Siyaset, hem değiştirmeye, hem de muhafaza etmeye yönelik eylem ve düşünceleri birlikte barındırır. ... Muhalafetin, mücadelenin serbest ve meşru olduğu rejimlerde, siyaset vardır ve meşrudur. ... Siyasi partiler yoksa, ya da hepsi birbirinin benzeri ise, siyaset de yoktur.

"**İdare**, muhalafetsiz, münakaşasız ve çekişmesiz yönetim anlayışını ifade eder. Siyasi iktidarın uygulamaları konusunda kişi ya da kurumlara eleştirme ve muhalafet etme hakkı tanınmaz. ... Muhalafet, çoğu zaman "asilik" ve "hainlik"le suçlanır. Siyaset yapma hakkı, sadece merkezdeki dar bir kadroya tanınmıştır. Siyasi iktidar kamu yararını en iyi şekilde kendisinin bildiğini ve kendisinin gerçekleştireceğini düşünür. Çoğulcu ve katılımcı olmayan bir 'kamusal fayda' felsefesi egemendir....

Türkiye, Tanzimat'tan beri 'siyaset' ve 'idare' arasında geliş-girişlerin sıkıntısını yaşamaktadır. Sistem resmîyette, siyaseti esas aldığı halde, uygulamada idare politikası egemen olmuştur."²⁴

Diğer bir nokta da şudur: Türkiye hemen hemen bütün meselelerde sorunlar "yumak" olana kadar bekleyip sonra da "**bir an evvel**" bunları çözme yoluna gidiyor. Çalışmamız kapsamında baktığımız zaman; gerek 1924, gerek 1961, gerekse 1982 Anayasaları bir taraftan tartışma kapılarını sadece belirli kesimlere açarken, diğer taraftan sorunların ana nedenini bulmak ve çözüm üretmek yerine "kopyacılığa ve şekilciliğe" kaçıyor, problemlerin bir an evvel çözülmesi, aşılması amacıyla olaylara yaklaşıyor. İlginç olan "bir an evvel" dedikçe her gün biraz daha merkezileşiyor, büyüyor, devleşiyor, varolan sorunlarına sorun katıyor. Sorunların artması karşısında çözümü "katicılık"ta buluyor.

1924 Anayasasını yapan meclisin oluşumunda görülen muhalafeti (İkinci Grubu) seçimde saf dışı etme girişiminin başarıya ulaşması, anayasanın şekillenmesinde iktidarı kullananlara anayasayı sadece kendi görüşleri doğrultusunda şekillendirmeleri için bulunmaz bir fırsat sağladı. Ülkenin başındaki siyasi iktidar 1925 yılının karışık olaylarından (Şeyh Said Ayaklanması) da yararlanarak meclisin kendi içinden doğurduğu muhalafeti de (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) susturacak ve Tek Parti yönetiminin önünü açacaktır.

²⁴ Bilal ERYILMAZ: Erciyes Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyumunda sunduğu tebliğ'den.

1961 Anayasasının oluşumu sürecinde Demokrat Parti ve bağlılarının kurucu meclise girememesi hem anayasanın meşruiyetini zedeleyen hem de ülke içindeki kamplaşmalara zemin hazırlayan bir süreci başlatmıştır. Böylece demokratik anayasa yapma imkanı sekteye uğratılmıştır.

1982 Anayasasında ise bütün siyasal partilerin ve hatta siyasetin(!) anayasa yapımından uzaklaştırılması yolu seçilerek ve bütün tartışma kapıları kapatılarak anayasa hazırlanmış, oluşan boşlukta da askerlere Millî Güvenlik Kurulu aracılığıyla siyasal arenada oldukça önemli bir yer ayrılmıştır.

Bu gün, Türkiye Cumhuriyeti' geldiği noktayı iyi tespit etmeli ve kapılarını Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan herkese açmalıdır. Türkiye bu "kısır döngüyü" kırmadıkça, "içerdekileri" serbest bırakıp yönünü "dışarıya" dönmedikçe ne iç barış ne de dış barış mümkün değildir. *Bütün toplum kesimlerinin temsiline olanak sağlayan seçilmiş kurucu meclisçe, yeni bir anayasa hazırlama gereği Türkiye Cumhuriyeti'nin önünde hala bir sorun olarak durmaktadır.*

KAYNAKÇA

- [1]-TUNAYA, Tarık Zafer : Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku. 3. baskı, Sulhi Garan Matb., İstanbul, 1975.
- [2]-ERDOĞAN, Mustafa ; Anayasacılık, Parlamenterizm ve Silahlı Kuvvetler, Siyasal Kitabevi, 1. baskı, 1993.
- [3]-TEZİÇ, Erdoğan ; Anayasa Hukuku, Beta Yay., 2. baskı, 1991, İstanbul.
- [4]-ÖZBUDUN, Ergun: Türk Anayasa Hukuku, 4. baskı, Yetkin Yay., 1995.
- [5]-TUNAYA, Tarık Zafer : "1876 Kanuni Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği". TCTA içinde, cilt: 1. İletişim, İstanbul, 1985.
- [6]-ALDIKAÇTI, Orhan : Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 61 Anayasası, 4. baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.
- [7]-TANÖR, Bülent : Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış, TCTA içinde, İletişim, 1985, cilt: 1, İstanbul.
- [8]-PALAOĞLU, M. Kemal : "TBMM Nasıl Kuruldu" TCTA içinde, İletişim, İstanbul, 1985.
- [9]-ATATÜRK, M. Kemal; Nutuk. 13. Baskı, İstanbul, 1973.
- [10]-ATEŞ, Nevin Yurtsever : Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Sarmal Yayınevi, 1. baskı, 1994.
- [11]-ÖZTÜRK, Kazım ; TBMM Albümü. Önder Matbaası, Ankara, 1973.
- [12]-TANÖR, Bülent; Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. Der Yay., İstanbul, 1992.
- [13]-GÖZÜBÜYÜK, Şeref ; KILI, Suna : Türk Anayasa Metinleri, Ankara, 1957.
- [14]-GÖZE, Ayferi ; Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi, Beta Yayınları, 4. baskı, 1993, İstanbul.
- [15]-ULUPINAR, Mehmet Emin : Sosyal Yapımız Işığında Batı Tezi Anayasalarımız, 82 Taslağı ve Gerçek Demokrasi, Öztürk Matbaası, İstanbul, 1982.
- [16]-ATEŞ, Toktamış ; Türk Devrim Tarihi. Der Yayınları, 5. baskı, İstanbul 1995.
- [17]-KAYALI, Kurtuluş; 1. TBMM'de Muhalefet, Tanzimattan Cumhuriyet.... Türkiye Ansiklopedisi içinde, İletişim yayınları, 1985, İstanbul, cilt: 2.
- [18]-COŞKUN, Süleyman; Türkiye'de Politika, Cem Yayınevi, 1995, İstanbul, 199, İstanbul
- [19]-ZÜRCHER, Eric Jan , Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Çev.: Gül Çağalı Güven) Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992
- [20]-YAYLA, Yıldızhan ; Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri, Tevsi-i Mezuniyet ve Tefriki Vezaif, Siyasal Bilimler Fak. Yay., 2. Baskı, İst. 1924.
- [21]-ÖZBUDUN, Ergun : Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı, Bilgi Yay., 1. baskı, 1993.
- [22]-TOPLU, Abdulhadi ; Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi, 27 Mayıs ve Kurucu Meclisin Perde Arkası, Töre-Devlet Yay., Ankara, 1976.
- [23]-GÖZÜBÜYÜK, Şeref ; Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, 1. baskı, İstanbul, 1995.
- [24]-ÖZDEMİR, Hikmet; Türkiye Cumhuriyeti, İz Yay., İstanbul, 1995.

[25]-KUZU. Burhan ; Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat. Filiz Kitabevi, 3. baskı. 1993. İstanbul.

[26]-Sabah Gazetesi, 19 Ekim 1997

[27]-Milliyet Gazetesi, 19 Ekim 1997.

[28]-KÜÇÜKÖMER. İdris : Halk Demokrasi İstiyor mu?. Bağlam Yay.. İstanbul.

* Anayasa Konusunda Köylü Kardeşlerle Sohbet. M.B. Komitesi. 27 Mayıs İnkılabını Yayıma ve Tanıtma Komisyonu Yayını.

* Ana Britanika Ansiklopedisi. cilt:17. (OYAK maddesi).

* Bilal ERYILMAZ. Erciyes Üniversitesinde düzenlenen sempozyumda sunduğu tebliğ.